

Aart van den Ham
Corrie Smit
Bram Prins
Alfons Beldman

Juni 2007

Projectnummer 31011

LEI, Den Haag

Liberalisering: van gereguleerd naar vrije markt;
Inspiratie voor de Nederlandse melkveehouderij
vanuit Nieuw Zeeland en Australië

Inhoud

	Blz.
1. Inleiding	5
2. Samenvatting	6
3. Nieuw-Zeeland: van zwaar beschermd, inefficiënt en gereguleerd naar vrije markt	12
3.1 Inleiding	12
3.2 Geschiedenis	12
3.3 Op weg naar de gereguleerde en beschermde markt	13
3.4 De kentering	13
3.5 Welke veranderingen voltrokken zich	14
3.6 Welke positie leverde de verandering op	15
3.7 Kosten herstructurering	15
3.8 Wat leert Nieuw-Zeeland hiervan	16
4. De rol van de voorlichtingsdienst in Nieuw-Zeeland	17
5. Nieuw-Zeelandse overheid: van vestingbouwer naar vestingslechter	20
5.1 Inleiding	20
5.2 Belangrijke ontwikkelingen in het verleden	20
5.3 De reactie van de overheid en de omgeving en de gevolgen daarvan	20
5.4 De rol van het ministerie van Landbouw en Visserij	21
5.5 De veranderingen vanaf 1984	22
5.6 Wat heeft Nieuw-Zeeland geleerd vanuit het oogpunt van het overheidshandelen	23
6. De trillingen in de Nieuwzeelandse landbouwsectoren	25
6.1 Inleiding	25
6.2 De schapen- en veeveessector	25
6.3 De melkveehouderij	27
6.4 Algemene indruk	28
6.5 De grondprijsontwikkeling geeft aardig beeld van de stemming	30
6.6 Cases	31
7. Australië: een korte introductie	35
7.1 Geschiedenis	35
7.2 De landbouw	35
7.3 De melkveehouderij in Australië in een notendop	38
8. Ondernemen in Australië en Nieuw-Zeeland	43

8.1	Agrarische ondernemers en de hervormingen in Nieuw-Zeeland	43
8.2	Agrarische ondernemers in Australië	46
8.3	Agrarische ondernemers in Nederland	47
9.	Duurzaamheid	54
9.1	Australië	54
9.2	Nieuw-Zeeland	55
	Literatuur	61

1. Inleiding

Waarom zo ver weg kijken?

De landbouw in zowel Nieuw-Zeeland als Australië was in de vorige eeuw sterk gereguleerd. Omdat deze situatie in beide landen niet langer houdbaar was is er gekozen voor liberalisering van onder andere de zuivelsector. In West-Europa zitten we nu in hetzelfde proces van liberalisering, binnen de melkveehouderij is de hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) hier een concreet voorbeeld van. In Oceanië is de liberalisering is echter verschillend aangepakt:

- Nieuw-Zeeland in één keer;
- terwijl Australië de weg der geleidelijkheid heeft gekozen.

Het is interessant om te kijken wat er gebeurde in deze landen, wat gebeurde er sowieso met de ondernemers en de landbouwsectoren in het algemeen in de melkveehouderij in het bijzonder en wat waren of zijn de gevolgen van de gekozen aanpakken.

Het rapport geeft een overzicht van de landen voor en na de liberalisering, aangevuld met een aantal ervaringen van ondernemers. Het documenteert indrukken die mogelijk relevant zijn voor de Nederlandse melkveehouderij. Het doel van het rapport is mensen op weg te helpen hun eigen situatie in een breder kader te plaatsen.

Wat komt aan bod?

- algemeen beeld Nieuw-Zeeland en Australië voor en na de liberalisering;
- enkele strategieën;
- lessons learned.

2. Samenvatting

Deze samenvatting bevat de presentatie die gemaakt is op basis van dit rapport. In deze presentatie komen de kernpunten aan de orde en worden een aantal opvallende zaken benoemd ter inspiratie.

Liberalisering zuivel Nieuw Zeeland en Australië

Corrie Smit
Aart van den Ham
Bram Prins
Alfons Beldman

AgroCenter / LEI / Global Dairy Farmers

Liberalisering zuivel Nieuw Zeeland en Australië

- ◆ Zuivel was sterk gereguleerd in beide landen.
- ◆ Liberalisering
  - Nieuw Zeeland: in één keer
  - Australië geleidelijk
- ◆ Wat komt aan bod
  - Algemeen beeld voor en na
  - Enkele strategieën
  - Leermomenten

Nieuw Zeeland

Nieuw Zeeland

Nieuw Zeeland: algemeen beeld

- Agrarische achtertuin van Groot-Brittannië (VK)
- Regulering van prijs en productie omvangen
- 1973 VK lid van de EU -> markt deels dicht -> begin regulering
- 1982 notitie landbouworganisatie: voor afschaffing ondersteuning.
- 1984 nieuwe regering (links liberaal)
- 1984 overheidsuitgaven te hoog -> maatregelen

Nieuw Zeeland

Sterke ondersteuning: 30 verschillende subsidies oa:

- Aankoop kunstmest, veeverbeteringen
  - Prijssteun
  - Lage rente leningen
  - Calamiteitenvergoedingen
  - Gratis trainingen
- voor vleesvee'schappen: 40% bruto inkomen subsidie

Nieuw Zeeland

Nieuw Zeeland deregulering: "Cold turkey"

- Afbouw algemene inkomens- en prijsbeheersing
- Afbouw geldmarkt bemoeienis
- Deregulering markt bemoeienis en afbouw exportondersteuning

Nieuw Zeeland

- Verwachtingen waren dramatisch
  - Verwachting: 10% gedwongen verkoop, 1e jaar 1% gestopt.
- Eerste drie jaar forse inkomensdaling
  - Kostenreductie
  - Verkoop grond → daling grondprijzen
  - Verbreding → toerisme
  - Inkomen buiten bedrijf
- Na eerste drie jaar
  - Meer strategisch denken
  - marktgericht

Nieuw Zeeland

- Effecten voor zuivel vielen relatief mee
  - Vraag op wereldmarkt
  - Sterke efficiency verbetering
- Wel grote veranderingen in landbouwsector
  - Sterke krimp schapenhouderij (-40%)
  - Opkomst zuivel (van 3,5 → 5 miljoen melkkoeien)
  - Opkomst herten (naar 2 miljoen dieren)
- Totaal circa 10% minder bedrijven over alle sectoren
- Toekomst:
  - Fonterra groeit vooral in buitenland
  - Productie melk is (weer) gereguleerd
  - Nieuw Zeeland: de rek is er uit → milieu speelt steeds meer (water!)

Nieuw Zeeland

Omstandigheden 1984:

- EU quotering
- Wisselkoers gunstig tov Amerikaanse dollar
- Toenemende vraag Azië
- Sector macht (monopolistische situatie)

Australië

Australië

Australië:

- VK's gevangenis
- Agrarische productie middel tot overleven

Melkveehouderij:

- Twee typen steun
  - vers melk (per staat importbarrières, prijspremium)
  - bewerkte melk (landelijk, prijssteun, importrestricties, export subsidies, beperking alternatieven productie oa oliën)
- Afbouw
  - In 15 jaar tijd
  - Ingegeven door WTO / bilaterale handelsovereenkomsten
  - Nationale ontwikkelingen

Australië

Effecten:

- Schaalvergroting en intensivering in melk per hectare
- Verbetering technisch resultaten (graslandmanagement)
- Inkomen buiten bedrijf (30%)
- Verbreding (20%)

Toekomst

- Begin deregulering veel optimisme
- Kentering door enkele droge jaren → rem op schaalvergroting en intensivering
- Water!
- Structuur zuivel → erg gespreid

Oceanië: liberalisering in het kort

	Nieuw Zeeland	Australië
Tijdsperiode liberalisering	2 jaar	15 jaar
Strategie ondernemers	Kostprijs verlaging Efficiënter produceren Diversificeren Toegevoegde waarde producten	Schaalvergroting Productiviteit vergroten Beter match producten - klimaat
Sturingsmechanisme	Return on investments (profit)	Return on investments (profit)
Aantal stoppende boeren	1 % in 1984	??
Boerenlobby	Pro actief Actie gericht	Pro actief Actie gericht
Interne markt	Kleine interne markt	Kleine interne markt
Externe markt	Zuidoost Azië , China & VS	Azië (Japan)
Duurzaamheid	Irrigatie / verdroging	Verzilting / verdroging

Oceanië: wat valt op

- Vertrouw op ondernemerschap
  - onderken veranderingen op tijd
  - overheid faciliteer
- Herstructurering sectoren
  - snelle afschaffing ondersteuning in Nieuw Zeeland
    - heeft geleid tot snelle schaalvergroting
    - verbreding van bedrijven heeft minimaal plaatsgevonden (begint nu eigenlijk pas)
    - omschakelen naar andere sectoren heeft wel plaatsgevonden
  - afschaf ondersteuning in Australië
    - schaalvergroting
    - verbreding in de keten (zelf verwerken / vermarkten)
    - verdroging issue van de laatste jaren (2002/3, 2006/7)
- Milieu heeft minder prioriteit tot nu toe
  - water, bodem, erosie vruchtbare grond -> wordt een probleem in de nabije toekomst

Oceanië: wat valt op

- Keuzes maken en consequent doorvoeren
    - overheid: consistent beleid
    - ondernemers: strategiegericht werken maar ook flexibel
  - Zakelijk opereren: Return On Investment
  - Concentreer op het managen van hun bedrijfsaangelegenheden (farm business management)
  - Innoveren voorbeelden:
    - andere ondernemingsvormen
    - diversificeren
  - Vergeet naast profit, de planet en people aspecten niet
- > Omgeving in Nederland/Europa is duidelijk anders
- Dus niet zonder meer nadoen, maar wel laten inspireren!

3. Nieuw-Zeeland: van zwaar beschermd, inefficiënt en gereguleerd naar vrije markt

3.1 Inleiding

Nieuw-Zeeland staat bekend als zijnde *het* voorbeeld als het gaat om deregulering en privatisering. De landbouw in Nieuw-Zeeland veranderde in enkele decennia van een zwaar beschermde en zwaar gesubsidieerde in een landbouw waarin de agrarische ondernemers het moeten stellen zonder exportsubsidies en moeten opereren in een vrije markt. De boeren hebben zich, na het wegvallen van de subsidies, sterk gericht op de profit, dus boeren volgens Return on Investments (=Rendement op geïnvesteerd vermogen). Dit houdt in dat er naast vakmanschap, veel meer aandacht is gekomen op het ondernemerschap. De periode waarin bescherming en subsidies het beeld bepaalden, kenschetst men nu als volgt:

'We waren zelf onze ergste vijand. We stapten naar de regering en zeiden: de prijzen fluctueren, we zijn afhankelijk van het klimaat, regel voor ons wat we verdienen en haal de inkomensfluctuaties weg'.

Hoe zijn deze veranderingen tot stand gekomen, wat is er allemaal gebeurd? Dit document geeft de context en de gevolgen van deze veranderingen weer.

3.2 Geschiedenis

Tot de 19e eeuw werd Nieuw-Zeeland bevolkt door de Maori's. De Maori's verbouwden kumara (zoete aardappelen), taro en pompoenen naast dat ze visten en moa's (grote loopvogels) bejaagden. De eerste Europese kolonisten die in de 19e eeuw naar Nieuw-Zeeland kwamen, leefden vooral van de walvisjacht, houtkap, goud en barnsteenooft (Kauri gom). Daarnaast ontwikkelde Nieuw-Zeeland zich als de graan- en wol-schuur van Groot-Brittannië.

In 1840 claimde de Britse kroon Nieuw-Zeeland als kolonie.

1860 luidde het tijdperk van de 'gold rush' in, in een drietal regio's (Otago, West Coast, Thames). Ook werd er kool gedolven in drie regio's (Otago, West Coast, Waikato). Barnsteen was helemaal hip en dit werd gewonnen van Kauribomen in Northland (het noorden van het Noordereiland). Ongeveer in dezelfde periode ontwikkelden zich (familie)bedrijven die zich specialiseerden in het houden van grote groepen schapen. De jaren 1870/1880 was het tijdperk van grote economische recessie, de natuurlijke hulpbronnen raakten uitgeput en veel mensen trokken weg uit Nieuw-Zeeland.

De mensen die in Nieuw-Zeeland bleven, ontgonnen grote delen van het land ten behoeve van het weiden van vee (schapen en koeien). De hoeveelheid cultuurgrond nam toe van 64.000 hectare in 1861 tot 1,4 miljoen hectare in 1881 en 6,7 miljoen hectare in 1925. Het graslandmanagement werd steeds beter, veefokkerij nam een vlucht en doordat men producten ingevroren kon verschepen (vanaf 1880) groeide de export van ondermeer schapenvlees en zuivelproducten naar Groot-Brittannië en de Britse koloniën. Groot-Brittannië bleef de grootste afnemer tot ongeveer 1964 (61% van de vleesexport, 94% van de boterexport en 87% van de kaasexport).

3.3 Op weg naar de gereguleerde en beschermde markt

De industrialisatie werd vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw gestimuleerd door de overheid. Ondermeer om banen te creëren voor een alsmaar groeiende bevolking. De afhankelijkheid van de export moest minder worden, zo vond de regering, zeker na de economische depressie in de jaren dertig. Ten tijde van en aansluitend op de Tweede Wereldoorlog kwam de Nieuw-Zeelandse economie in de lift doordat consumptieniveaus stegen en door technologische innovaties zoals kunstmest. In de jaren vijftig was er wereldwijd een voedseltekort, Nieuw-Zeeland was een landbouwland en voedde de bevolking van het Verenigd Koninkrijk. In deze periode had Nieuw-Zeeland het op een na hoogste inkomen per hoofd van de bevolking. De regering bestond voornamelijk uit boeren. De landbouwlobby was dusdanig sterk dat er een systeem van regulering van prijs en productieomvang kwam; exporten werden vanuit de sectorboards geregeld tegen een vaste prijs. Om de industrie te stimuleren kwamen er importtarieven en invoer quota voor veel producten, bijvoorbeeld auto's en televisies. Dit alles zorgde ervoor dat tot de jaren zeventig er zo goed als geen werkloosheid was.

3.4 De kentering

Het bovenstaande heeft er toe geleid dat de landbouw, de toonaangevende sector voor de export, zwaar gesubsidieerd werd. De toename van de productie was soms minder waard dan de kosten van productie en verwerking. Het inkomen van de schapenhouders bijvoorbeeld werd door de regering betaald. Terwijl de productie van lammeren toenam, lagen de kosten van de lammerenproductie meer dan 65% boven de prijs op de wereldmarkt.

Toen kreeg Nieuw-Zeeland twee grote economische crises te verwerken. De eerste kwam in 1973 toen Groot-Brittannië lid werd van de EU. Plotseling was de markt, die veel van de producten opnam, voor veel van de producten niet langer open. De tweede was de

oliecrisis. Bovendien werden de prijzen van bovenaf geregeld en dus de marktkrachten genegeerd en begon de inflatie uit de hand te lopen. Uiteindelijk belandde Nieuw-Zeeland na tien jaar zowel in een fiscale als een financiële crisis.

Om de agrarische sector tegemoet te komen, kregen boeren subsidies op de aankoop van kunstmest, belastingvoordelen bij de aankoop van vee om de veestapel te vergroten, prijssteun, leningen met lage rente, calamiteitenvergoedingen, subsidies op onkruidverdelgng en gratis trainingen. In sommige gevallen bestond het bedrijfsinkomen tot 40% uit subsidies.

Omstreeks 1984 was er geen geld meer om de overheidsuitgaven te bekostigen, de staatsschuld was torenhoog. In 1982 trok de 'Federated Farmers of New Zealand', de Nieuw-Zeelandse LTO, aan de rem en diende een position paper in bij de toenmalige regering waarin zij aangaf dat de prioriteit bij het beheersen van de inflatie zou moeten liggen in plaats van bij het subsidiëren van boeren. Het kwam er kort gezegd op neer dat de Federated Farmers vroegen om afschaf van de subsidies, mits de totale economie zou worden hervormd. Het voorstel vond geen gehoor bij de toenmalige regering van Muldoon (National Party). Maar wel bij de nieuwe regering die in 1984 de verkiezingen won, de Labour Party (links liberaal, soort PvdA). Zuur voor veel boeren, die traditioneel veelal National Party leden waren. De nieuwe regering beëindigde, ondanks boerenprotesten, bijna 30 product- en exportsubsidies in een poging de nationale economie van een bankroet te redden. Veel boeren vreesden voor het voortbestaan van hun bedrijf.

3.5 Welke veranderingen voltrokken zich

Sinds de subsidies in Nieuw-Zeeland werden afgebouwd, moest er veel meer op de kostprijs worden gelet. Daardoor kwam de zwaarst gesubsidieerde sector, de schapensector onder druk. Hierdoor verminderde het aantal schapen van 58.000.000 naar 40.000.000. Het aantal melkkoeien steeg van 3.500.000 naar meer dan 5.000.000 en de hertenstapel vermeerderde met 64%. De eerste drie jaren waren het moeilijkst. De inkomens in de landbouw halveerden en de bewerkingskosten stegen toen de prijsondersteuning werd afgebouwd. Boeren reageerden snel. Ze brachten direct de bedrijfsuitgaven terug in een poging hun begroting op orde te krijgen. In het kort: ze gingen bezuinigen om hun bedrijf voort te kunnen zetten. Ze richtten zich op strategieën die tot doel hadden hun inkomen te maximaliseren en op schaalvergroting. De boeren gingen scherp sturen op de Return on Investments.

Return on investment is een prestatie-indicator die de efficiency van een investering bekijkt. De winst (return) van een investering wordt gedeeld door de kosten van dezelfde investering.

$$\text{Return on investment} = \frac{\text{(winst van de investering - kosten van de investering)}}{\text{Kosten van de investering}}$$

(<http://www.investopedia.com/terms/r/returnoninvestment.asp>)

Ook in aanverwante bedrijfstakken (toelevering, afzet, bewerking) voltrokken zich veranderingen onder invloed van de herstructurering van de economie en de veranderingen in de output van landbouwbedrijven.

3.6 Welke positie leverde de verandering op?

De Nieuw-Zeelandse landbouwsector kende voor 1984 een productiviteitstoename van 1% per jaar. Sinds de herstructurering is dat bijna 4% per jaar. Daarmee presteert de landbouwsector in Nieuw-Zeeland beter dan in andere OECD-landen. Het aandeel van de landbouw in het bruto nationaal product steeg van 14,2% in 1986-1987 tot 16,6% in 1999-2000. De landbouw zorgt voor 11,4% van de totale werkgelegenheid. De handel in landbouwproducten is ongelooflijk belangrijk voor de economie van Nieuw-Zeeland. Sinds de aanzet tot verandering heeft Nieuw-Zeeland een open economie die bijna 450.000 extra banen heeft opgeleverd, op een inwoneraantal van 4.000.000.

De melkplas in Nieuw-Zeeland was in het melkseizoen 2004-2005 ongeveer 14.200.000.000 liter. Daarvan ging 95% (13.500.000.000) naar Fonterra. Van de gehele melkplas gaat 95% in houdbare producten naar de wereldmarkt. Binnenslands wordt 5% gebruikt. De niet door Fonterra opgehaalde melk (700.000.000 liter) gaat naar de twee kleine coöperaties (520.000.000 liter) en naar NZDF (180.000.000), een particuliere onderneming.

3.7 Kosten herstructurering

Wat kostte de herstructurering? Hierbij moet wel rekening worden gehouden met het feit dat in dezelfde tijd de EU de melkquotering invoerde en een toename van de vraag naar zuivelproducten uit Azië (met name China) ontstond. Verder was de wisselkoers van de Australische dollar ten opzichte van de Amerikaanse dollar gunstig in deze periode. En tot slot werd in de Europese Unie de melkquotering ingevoerd waardoor het aanbod vanuit de EU niet verder kon toenemen.

- 1% van de boeren moest gedwongen verkopen, veel minder dan de 10% waarvan de regering uitging;
- schapenboeren werden het hardst getroffen aangezien zij ook het zwaarst gesubsidiëerd waren;
- waarden van land, producten en bedrijven daalden tot de jaren negentig, waarna ze of stabiliseerden of weer voorzichtig gingen stijgen;
- bovenstaand, in combinatie met een stijgende rente leidde tot problemen bij boeren met veel vreemd vermogen (leningen), hoewel zij aanspraak konden maken op sociale bijstand;
- binnen de periferie (verpakkingsindustrie, procesindustrie, leveranciers van machines, werktuigen en onder andere kunstmest) werden de marges eveneens kleiner;
- dit alles leidde ertoe dat de winstgevendheid van bedrijven halveerde;

- daarbij is de NZ boer sterk afhankelijk van de koersfluctuaties doordat 98% op de wereldmarkt wordt afgezet. Dit heeft nog meer invloed dan de prijzen op de wereldmarkt.

3.8 Wat leert Nieuw-Zeeland hiervan

De belangrijkste les die de Nieuw-Zeelanders uit het voorgaande hebben getrokken, is dat producenten zich op de markt en de eisen die de consument heeft, moeten richten. Liberalisatie van de wereldhandel leidt ertoe dat producenten zich overal direct tot de consument kunnen richten. Een tweede les is dat men scherp op de ROI (return on investments) let wat echter wel inhoudt dat een deel van de Nieuw-Zeelandse producenten profit boven plan en people plaatst.

In afzonderlijke documenten worden de veranderingen verder uitgewerkt waarbij de focus wisselend ligt bij de ondernemers (micro niveau), de overheid (macro niveau) of de sector (meso niveau).

4. De rol van de voorlichtingsdienst in Nieuw-Zeeland

De activiteiten van de voorlichtingsdienst werden vrijwel geheel betaald door het ministerie en deze is dan ook heel sterk betrokken geweest bij de vorming ervan. Aan het eind van de negentiende eeuw ontstond er in Nieuw-Zeeland, net als in andere landen, een toenemende belangstelling voor landbouwkundig onderzoek. Tegelijkertijd werd men er zich steeds meer van bewust dat er nauwelijks mensen waren met de competentie om de problemen van de landbouwers op te lossen. De enige groep die aan het eind van de negentiende eeuw mogelijkheden hadden voor landbouwkundig onderzoek waren de dierenartsen. De A&P conferentie adviseerde dat het ministerie de boeren zou voorzien van wetenschappelijke informatie. Zo ontstond de afdeling praktijk- en proefbedrijven.

Van proefbedrijven kon niet worden verwacht dat ze door de overheid werden betaald. Bovendien geloofde men niet dat boeren vertrouwen zouden hebben in instellingen die geen winst konden maken. Het agrarisch onderwijs op lagere en middelbare scholen maar ook door korte cursussen, werd bevorderd. Discussies aan het begin van de twintigste eeuw gingen over het belang van het landbouwkundig onderzoek en de verspreiding van landbouwkundige kennis op wetenschappelijke basis maar steeds bleek het gebrek aan goed opgeleide mensen die landbouwkundige problemen voor boeren kunnen oplossen de boventoon te voeren. Daar zat in die tijd kennelijk het probleem en daar was men zich ook van bewust!

Het toenmalig experimentele onderzoek ontmoette ook kritiek. Die kritiek was gebaseerd op het feit dat deze vorm van onderzoek (het aanleggen van vele proefvelden) weinig zin had omdat boeren te weinig tijd hadden er kennis van te nemen en bovendien de resultaten moeilijk konden worden geëvalueerd. Die kritiek leidde er uiteindelijk toe dat het instituut 'proefbedrijven' werd beëindigd omdat de resultaten te mager waren. Een rapport van de Raad voor de Landbouw in 1922, waarin werd aangegeven dat er weinig reden was de proefbedrijven te laten voortbestaan tenzij ze demonstratiewaarde voor de lokale landbouwgemeenschap hadden, bleek daarbij cruciaal. Het rapport maakte tevens duidelijk dat boeren behoefte hadden aan assistentie van specialisten. Vanuit een oogpunt van het tekort aan mensen die de problemen voor boeren konden oplossen, werd de adviseur geïntroduceerd. Zo ontstond de voorlichtingsdienst. De lange termijn visie bleek echter dat de uitbreiding van goed onderwijs van groot belang was.

De landbouwvoorlichtingsdienst begon met zich tot doel te stellen het graslandmanagement op peil te houden en het gebruik van goede grassoorten te bevorderen. Bovendien gaven ze, richting het ministerie, aan dat de kosten om te kunnen bemesten tamelijk hoog waren en er werd bovendien maar op beperkte schaal bemest waardoor hoger gelegen, minder productieve graslanden niet werden bemest. Daarop ondernam de regering actie om de prijzen van meststoffen te verlagen. Een zelfde soort actie werd ondernomen om het houden van melkvee en oaien te bevorderen. De voorlichtingsdienst adviseerde dat van weinig productieve gronden geen huur zou moeten worden gevraagd, zodat uitgaven voor afrasteringen, zaad en meststoffen in de plaats konden komen voor huur of rente, dat de

hoogte van hypotheek zouden moeten worden verlaagd tot de waarde van de grond en dat de regering voorschotten zou verstrekken voor de aankoop van vee. Kortom: adviezen van de voorlichtingsdienst aan de regering die er toe leidden dat ook de minder productieve gronden in productie komen worden genomen. En zo droeg de voorlichtingsdienst haar steentje bij aan de 'graslandrevolutie' van 1924-1929.

In de dertiger jaren ontstond een discussie over de plaats en richting van het landbouwkundig onderzoek. De leiding van de voorlichtingsdienst was voorstander van een sterke binding cq eigenaarschap van het landbouwkundig onderzoek aan/van het ministerie van landbouw en Visserij. Anderen echter stonden een meer onafhankelijke status voor. Aan het eind van deze periode had de leiding van de voorlichtingsdienst de politieke steun om de onderzoekagenda onder controle te hebben. Ze vonden dat het ministerie de band tussen de boeren en het eigen personeel moest bestendigen. Dit alles kwam tot stand in de context van de economische depressie van de dertiger jaren waarbij de prijzen voor producten sterk daalden terwijl de productie zich snel uitbreidde. De Britse boeren wilden hun positie beschermen door het verminderen van de voedselimporten. In ruil voor de exporten naar Groot-Brittannië niet te hoeven beperken (wat desastreus zou zijn geweest voor Nieuw-Zeeland), ging Nieuw-Zeeland akkoord met het handhaven van een voorkeurstarief van 20% op goederen die vanuit Groot-Brittannië werden geïmporteerd. Vanaf 1934 werden in Nieuw-Zeeland quota geïntroduceerd voor vlees en melk totdat ze in de Tweede Wereldoorlog werden vervangen door maatregelen voor de aankoop van bulkproducten.

Het ministerie is lange tijd zoekende geweest met betrekking tot haar rol bij het verstrekken van adviesdiensten aan boeren. Dat is verrassend als in aanmerking wordt genomen dat op dit punt informatie beschikbaar was uit andere delen van de wereld. Het ministerie van Landbouw en Visserij in Nieuw-Zeeland koos in de jaren twintig en dertig voor voortzetting van de eigen rol in het licht van de wedijver met enerzijds het ministerie van Onderwijs en anderzijds het ministerie van Wetenschappelijk en (Industrial) Nijverheids-onderzoek. Wetenschap en voorlichting streefden samen naar het goede voor de boeren en het goede voor het ministerie! De invloed van het management van de voorlichting hierbij was groot. Ironisch genoeg leidde het succes van de voorlichtingsambtenaren in de jaren zestig en zeventig tot hun uiteindelijke ondergang.

In het huidige Nieuw-Zeeland wordt de advisering met name door Dexcel (dit staat voor dairyng excellence) verzorgt. Deze organisatie is vanuit de New Zealand Dairy (NZD) Board opgezet. De NZD is tot de overkoepelende organisatie welke de zuivelexport regelde en bijvoorbeeld prijzen en contingenten vaststelde voor de diverse onderliggend zuivel coöperaties.

In 2001 is Dexcel 'Partners in profitable dairyng' dus ontstaan. Dexcel is het resultaat van de afsplitsing en samenvoeging van onderdelen van de Dairy Board en LIC. Dexcel had in 2006 ongeveer 180 medewerkers. Het is onderzoek en voorlichting gebundeld met grote aandacht voor de koppeling met de praktijk van het melkveebedrijf (onderzoek op praktijkbedrijven, ontwikkeling van en onderzoek naar productie- en rendementsverbetering, individuele voorlichting, begeleiden van studiegroepen). Deze studiegroepen hebben vooral een sterke sociale functie.

Interessant is dat Dexcel een 100% boerenorganisatie is en dat een belangrijk deel van de middelen (bijna 60%) door middel van een wettelijke heffing bijeen gebracht wordt. Dat geld komt bij Dexcel via Dairy InSight. 10% van de inkomsten is betaald advies, 20%

van de inkomsten komt uit overige commerciële activiteiten, en de overige 10% komt van de overheid. Dairy InSight wijst sectorgelden die geïnd worden via een heffing bij de melkveehouders toe aan organisaties op het gebied van kennisontwikkeling. Dexcel neemt deel in diverse partnerships. Bijvoorbeeld SIDDC (South Island Dairying Development Centre). Dit is een samenwerkingsverband om de ontwikkeling van de melkveehouderij op het Zuidereiland te ondersteunen. In dat verband werkt Dexcel samen de kunstmestcoöperatie Ravensdown, Lincoln University, South Island Dairy Event en Crop and Food Research.

5. Nieuw-Zeelandse overheid: van vestingbouwer naar vestingslechter

5.1 Inleiding

De houding van een overheid speelt bij de aansturing van de economie een belangrijke rol. Hoe heeft de overheid in Nieuw-Zeeland zich in de vorige eeuw opgesteld? Hoe kwam ze tot die houding en hoe reageerden belangrijke actoren daarop?

5.2 Belangrijke ontwikkelingen in het verleden

In 1840 claimde Groot-Brittannië Nieuw-Zeeland als kolonie. Dat heeft er toe geleid dat het zich op landbouwgebied kon ontwikkelen als de graan- en wolschuur van Groot-Brittannië. De bevolking van Nieuw-Zeeland groeide, wat de overheid er toe bracht de werkgelegenheid te bevorderen door vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw de industrialisatie te stimuleren. Een van de drijfveren van de overheid hierbij was de gedachte dat Nieuw-Zeeland minder afhankelijk moest worden van de export van landbouwproducten, vooral na de wereldwijde economische crisis van de dertiger jaren. En ten slotte was er na de Tweede Wereldoorlog sprake van een wereldwijd voedseltekort. Voedselzekerheid is in zo'n situatie voor een overheid een prioriteit, dus ziet ze het als haar taak zich met (het stimuleren van) de voedselproductie bezig te houden. In Nederland werd daarvoor na de Tweede Wereldoorlog zelfs een gehele dienst opgezet.

De landbouwproductie nam in die naoorlogse tijd sterk toe, mede door de technologische vooruitgang en de toename van het gebruik van kunstmest en pesticiden. Daarbij is natuurlijk ook de politieke voorkeur van regeringen van belang. Is die voorkeur er een van grote betrokkenheid van de overheid op de economie (geleide economie) of juist niet. In 1935 werd de eerste Labour-regering gekozen, een voorstander van sterke betrokkenheid. Toen Groot-Brittannië in 1968 toetrad tot de toenmalige EEG betekende dit voor Nieuw-Zeeland het verlies van (een groot deel van) de heel belangrijkste markt voor landbouwproducten. De afhankelijkheid van de export van landbouwproducten en van de import van bijvoorbeeld olie maakte de Nieuw-Zeelandse economie kwetsbaarder voor grote externe veranderingen en wisselingen in de exportprijzen dan de meeste andere landen.

5.3 De reactie van de overheid en de omgeving en de gevolgen daarvan

Om de werkgelegenheid voor een steeds groeiende bevolking te behouden, gingen de achtereenvolgende (Labour-)regeringen in steeds sterkere mate over tot het beschermen van de, op tamelijk smalle basis gefundeerde, verwerkende industrie. De reden hiervan was, dat men dacht dat de verwerkende industrie zich alleen kon ontwikkelen als die beschermd

werd tegen concurrentie van buitenaf. De regering introduceerde daarom importquota voor goederen, waar nodig ondersteund door het instellen van importheffingen.

Bovendien ontwikkelde de regering reusachtige werkgelegenheidsprogramma's. De regering legde wegen aan, bouwde huizen, scholen, ziekenhuizen et cetera en plantte bossen. Dit vereiste een groei van de bureaucratie om alle wet- en regelgeving uit te voeren. De overheid groeide in omvang. Tegelijkertijd bleek Nieuw-Zeeland in staat een sociaal systeem te ontwikkelen dat gebaseerd was op de hoge levensstandaard van de meeste Nieuw-Zeelanders. En die was hoog want omstreeks de jaren vijftig van de vorige eeuw was Nieuw-Zeeland, per hoofd van de bevolking uitgedrukt, een van de rijkste landen ter wereld, mede door de handel in landbouwproducten op de Britse markt. Mensen hadden toegang tot kwalitatief hoog onderwijs en prima gezondheidszorg. Werkloosheid was nauwelijks bekend.

De Britse markt nam alles op wat in Nieuw-Zeeland werd geproduceerd met gegarandeerde markttoegang en goede prijzen. Groot-Brittannië leverde veel van de investeringen die nodig waren om de procesindustrie voor landbouwproducten verder te ontwikkelen, vooral die van vlees. Deze sterke afhankelijkheid van een afnemer heeft later voor problemen in de afzet gezorgd. Om de Nieuw-Zeelandse boeren te beschermen en betere prijzen te krijgen, vaardigde de regering wet- en regelgeving uit ten behoeve van de producenten- en afzetverenigingen (Boards). Bijvoorbeeld de New Zealand Dairy Board was de wettelijke vertegenwoordiging van alle zuivelverwerkers, zij stelde de prijzen vast en welke contingenten producten waar en wanneer mochten worden geleverd. Door de komst van Fonterra werd de NZDB overbodig (dochter was groter dan de moeder) en werd deze opgeheven.

Deze boards hadden een grote macht en domineerden de productie en afzet van de primaire productie. De regering werd gedomineerd door boeren, op bijna alle kabinetsposities zaten ministers van boerenkomst.

De gevoerde politiek leidde tot een inefficiënte productie die internationaal weinig concurrerend was, met een omvangrijke overheidsbureaucratie. De filosofie van de geleide economie bereikte zijn hoogtepunt tijdens de regering Muldoon (1975 tot 1984).

5.4 De rol van het ministerie van Landbouw en Visserij

Het ministerie van landbouw dateert van 1890. Aanvankelijk beperkten inspecteurs van dit ministerie zich tot controle op de aanwezigheid van onkruiden en dierziekten. Spoedig verzamelden en distribueerden ze informatie op het gebied van landbouw en om het welzijn van de boerengemeenschap te bevorderen. Vanaf deze tijd werden de inspecteurs omschoold tot instructeurs en begon het plantaardige en dierlijke onderzoek.

Het departement groeide gestaag op het fundament van wetenschap, inspectie van planten en dieren, quarantaine diensten en de voorlichtingsdiensten aan de boeren. Eerst lag het accent op beleidsadviesing. Economische adviesing en beleidsadviesing werden later samengevoegd.

Tot 1984 leverde het ministerie van Landbouw en Visserij veel diensten aan de agrarische sector (onderzoek, gratis voorlichting aan boeren en tuinders, certificering, ziektebestrijding, gezondheidscontroles, ondersteuningsprogramma's, geldverstrekkingen aan boe-

ren en tuinders onder gunstige voorwaarden en beleidsadviezen aan de regering). Alle activiteiten werden door de overheid gefinancierd, het bedrijfsleven betaalde niets. In zo goed als alle belangrijke agrarisch centra had het ministerie een vertegenwoordiging. Iedere afdeling bestond in een hoofdkantoor met regionale afdelingen (de rol van de voorlichting is in een ander document verder uitgewerkt).

5.5 De veranderingen vanaf 1984

De onafhankelijkheid van de Pacific Islands of Nauru in 1968 luidde het einde in van Nieuw-Zeelands bron van goedkope fosfaatrijke rotsen. Vier jaar later besloten de Britten lid te worden van de toenmalige EEG. Dit luidde een ingrijpende herstructurering in de wereldhandel waarbij de positie van Nieuw-Zeeland als lid van de Commonwealth niet langer garant stond voor een voorkeursbehandeling van haar producten. Daarbij opgeteld de stijgende olieprijs door de oliecrisis. Deze bracht een periode van hevige inflatie waardoor het voor de boeren steeds moeilijker werd zich op de wereldmarkt van goede prijzen voor hun producten te verzekeren. Het regeringsbeleid verergerde in die tijd de situatie door de verhoging van de landbouwproductie te bevorderen in de hoop daarmee de winsten te vergroten. Boeren kregen subsidie om meer meststoffen te gebruiken en belastingvoordelen om vee aan te kopen. Deels vanwege het erkende belang van de landbouw voor de totale economie werden de landbouwers ook prijsondersteuning, laagrentende leningen et cetera aangeboden. Naarmate de waslijst van landbouwondersteunende programma's groeide, werd dit in toenemende mate een last voor de kleine economie van Nieuw-Zeeland die de stabiliteit van het hele systeem nog meer dreigde te ondermijnen. Omstreeks 1984 was er onvoldoende geld om de overheidsuitgaven op het zelfde niveau te kunnen handhaven. Er *moest* nu dus iets gebeuren: de herstructurering stond voor de deur. Boerenleiders waren de eersten om het einde van de subsidies te verdedigen. Hoewel de meeste aanbevelingen van de Boeren federatie door de toenmalige premier Muldoon werden verworpen, was de geest uit de fles.

Economen door het gehele politieke spectrum debatteerden over het effect van subsidies en andere vormen van marktinterventie. Toen in 1984 de Labour Party de landelijke verkiezingen won, de National Party van premier Muldoon daarbij verslaand, was het land rijp voor de hervorming.

De nieuwe regering zag een crisis op heel korte termijn onder ogen, veroorzaakt door het wegvloeiën van buitenlandse reserves met uiteindelijk de opschorting van alle monetaire handel met het buitenland. De nieuwe regering reageerde direct door het afkondigen van een devaluatie met 20 % van de munteenheid en het opheffen van alle beheersingsmechanismen van leningen en rentestanden. De nieuwe regering wilde een economische politiek voeren die tot maximaal duurzame groei zou leiden op de middellange termijn. De regering was van mening dat een markt georiënteerde concurrentie de beste weg naar economische groei was.

Voor de landbouw betekende dit het streven naar een grotere efficiëntie waarbij de sector werd blootgesteld aan de krachten van de vrije markt, zowel voor de prijzen van productiemiddelen en producten als voor overheidsdiensten. De regering bouwde de ondersteuning abrupt af, te beginnen bij de agrarische sector. De meeste subsidies werden

onmiddellijk beëindigd waarbij van de boeren tevens verlangd werd dat ze gingen betalen voor de overheidsdiensten die voorheen gratis waren geweest zoals controle en voorlichting.

Het overheidsonderzoek en de ontwikkelingsbureaus werden geherstructureerd met het doel tot een grotere efficiëntie te komen. Dit luidde tevens een verschuiving van de verantwoordelijkheid in van de overheid naar het bedrijfsleven. De landbouw werd daardoor gedwongen te kijken naar de behoeften van de consument. De politieke veranderingen in andere delen van de economie hadden eveneens grote gevolgen voor de landbouw. Vooral de toenemende afbouw van de beheersingsmechanismen en de terugtrekking van de overheid van het bedrijfsleven waren belangrijk. Deze algemene liberaliseringspolitiek en anti-inflatieprogramma's werden ingevoerd door een aantal politieke maatregelen. Het doel daarvan was:

- afbouw van algemene inkomens- en prijsbeheersing;
- afbouw van bemoeienis met de geldmarkt;
- deregulering van markt bemoeienis;
- afbouw van exportondersteuning;
- vermindering van importheffingen;
- vertrouwen op het indirecte systeem van belastingheffing en verruiming van de belastinggrondslag;
- privatisering van de handelsactiviteiten van de overheid;
- het benadrukken van efficiëntie in de overheidsuitgaven;
- meer overheidsuitgaven in sommige regio's.

De arbeidsmarkt werd gedereguleerd, overheidsbezit werd verkocht om de buitenlandse schulden te verminderen. Om de directe overheidsinvloed te verminderen, delegeerde de nationale overheid taken naar regionale overheden. De omvang van het ministerie van Landbouw en Visserij werd met 40% verminderd. De helft van alle senior managers werd ontslagen. Nieuwe managers en oude managers die de nieuwe benadering hadden omarmd, werden in sleutelposities gezet. In 1990 won de National Party de verkiezingen met een grote meerderheid. Ze zette de maatregelen om de overheidsinvloed terug te dringen voort.

5.6 Wat heeft Nieuw-Zeeland geleerd vanuit het oogpunt van het overheidshandelen

- de overheid in Nieuw-Zeeland was niet in staat op zakelijk gebied de juiste beslissingen te nemen;
- de economie is een geïntegreerd geheel. Veranderingen in een deel van de economie kunnen niet plaatsvinden zonder dat dit gevolgen heeft voor andere delen van de economie;
- veranderingen in de rest van de wereld hebben ook gevolgen voor het bestuur van de nationale economie. Er zijn sterke relaties tussen beleid, instrumenten en effecten;
- algemeen economische en landbouw politieke beslissingen beïnvloeden de prijzen;
- reageer op prijzen in een markteconomie;

- overheidsbeleid (dat) beïnvloed de prijzen, boeren worden (dan) geïsoleerd van wereldmarktprijzen;
- bescherming van boeren voor de wereldmarktprijzen leidt tot inefficiëntie en zal de concurrentiekracht verminderen;
- wees doortastend met het terugtrekken van overheidssteun. Geef voldoende tijd om aan te passen, maar laat het geen langdurig traject zijn;
- de beleidslijn moet duidelijk blijven als de verwachtingen van de boeren veranderen en voordat boeren hun zelfvertrouwen herwinnen (beter dan te steunen op de overheid);
- traditionele overheidstaken kunnen door het bedrijfsleven worden verzorgd;
- verandering behoeft nieuwe bekwaamheden en capaciteiten en sommige staf- en senior managers zullen niet meer nodig zijn.
- Nieuw-Zeeland is volledig afhankelijk van de export. Dit heeft tot gevolg dat koersfluctuaties de grootste invloed hebben op de prijsvorming van de producten.
- vooral in de beginperiode was Nieuw-Zeeland te sterk afhankelijk van een afnemer.

Kortom overheidsbemoediging en ondersteuning vervormt het nemen van beslissingen door boeren. In een beschermd en ondersteund milieu hebben boeren er alleen maar belang bij de productie op te voeren. Het beleid dat daarvoor wordt opgezet, creëert inefficiënties en maskeert het verlies aan internationale concurrentiekracht door de hele agrarische sector. Ondernemers reageren erg snel op veranderingen in 'farm gate prices', onderschat de veerkracht niet!

6. De trillingen in de Nieuwzeelandse landbouw(sectoren)

6.1 Inleiding

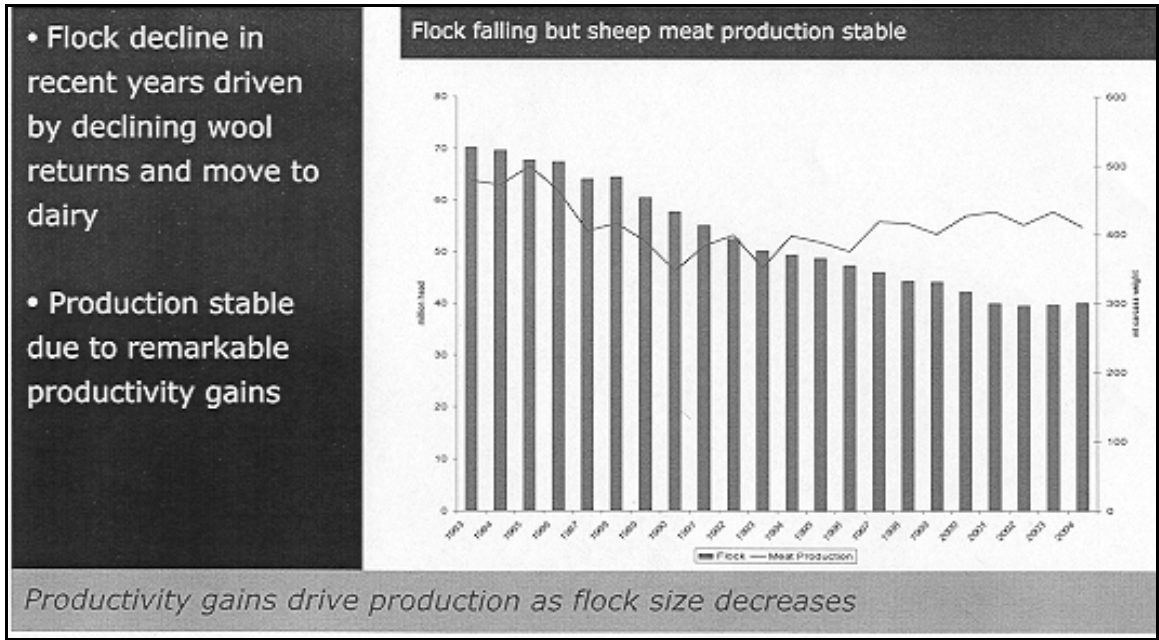
De veranderingen (gefaciliteerd door de sterke en snelle afbouw van de landbouwsubsidies) die vooral vanaf 1984 gestalte kregen, hebben de landbouwsectoren niet onberoerd gelaten. Dat kan ook niet anders als we op ons laten inwerken dat in 1984 bijna 40% van het bruto inkomen van schapen- en vleesveehouders afkomstig was van overheidssubsidies en dat een jaar later bijna alle subsidies verdwenen waren. Geen wonder dat de gedachte dan opkomt dat velen zich financieel in zwaar weer bevonden. Bleef er nog leven na de subsidies? Trillingen of een aardbeving? We gaan eerst meer algemeen in op het veranderingsproces. Daarna presenteren we de ontwikkelingen in enkele sectoren. Daarna gaan we in op hoe die sectoren er nu uitzien qua dynamiek en levensvatbaarheid en ten slotte een eindconclusie proberen te geven: wat betekent dit voor Nederland, wat kunnen we ervan leren?

In dit hoofdstuk gaan we in op de ontwikkelingen in enkele sectoren. Hoe hebben die zich ontwikkeld tijdens het veranderingsproces.

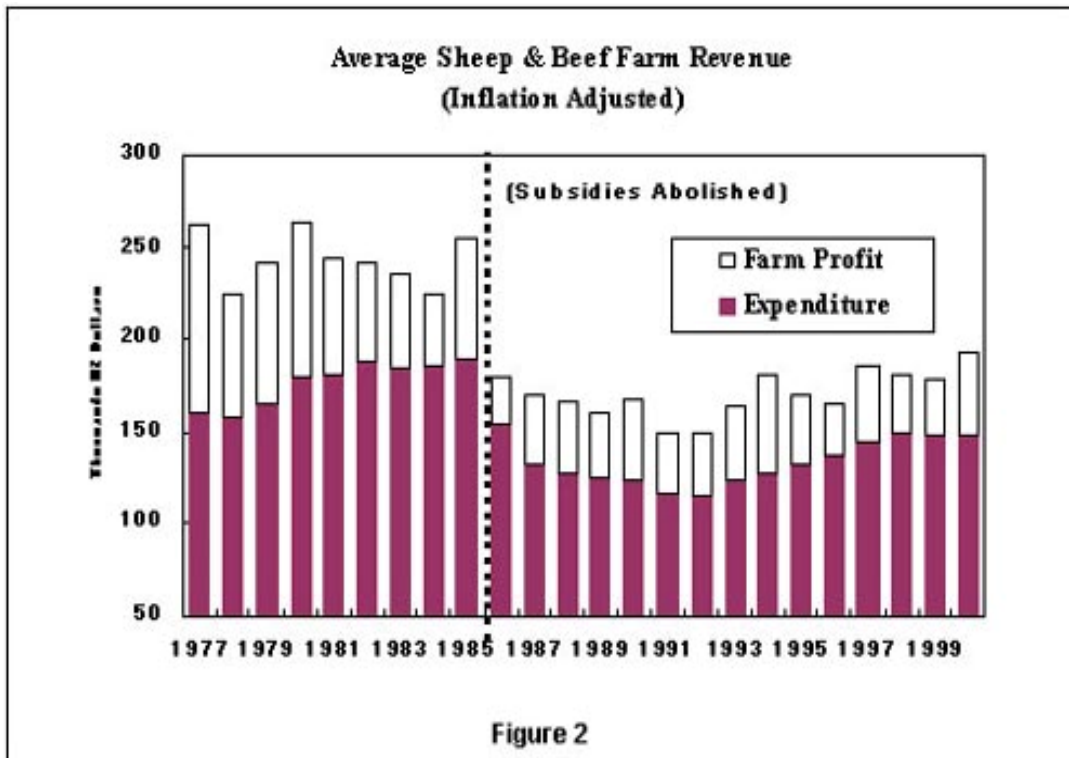
6.2 De schapen- en veeveesector

We beginnen met de grootste sector, de schapen- en veeveesector. Het bruto inkomen bij deze sector bestond voor een groter deel uit subsidies dan bij welke andere sector ook. Deze sector stond met het verdwijnen van de subsidies voor de grootste verandering. Dat is te merken aan de ontwikkelingen in deze sector (figuur 6.1). Het aantal bedrijven met schapen nam af. Desondanks is de productie aan lamsvlees door de schaalvergroting stabiel gebleven. De productiviteit op de overblijvende bedrijven zal dus zijn toegenomen. Een andere mogelijke (deel)verklaring is dat de overblijvende bedrijven al een betere productiviteit hadden. De schapensector is dus kleiner maar efficiënter geworden. Voor 1984 werden zowel de productprijzen als de prijzen voor productiemiddelen gesubsidieerd door de overheid. In die situatie is het aantrekkelijk veel te produceren door veel dieren te houden.

Als subsidies niet alleen voor prijzen maar ook voor productiemiddelen wegvallen, wordt efficiënter produceren aantrekkelijk. En dat is dus gebeurd. Dat de winstgevendheid vanaf 1985 sterk afnam, blijkt uit figuur 6.2

Figuur 6.1 Aantallen schapen en lamsvleesproductie (1983-2004)
Bron: Rabobank Nieuw-Zeeland (2005).

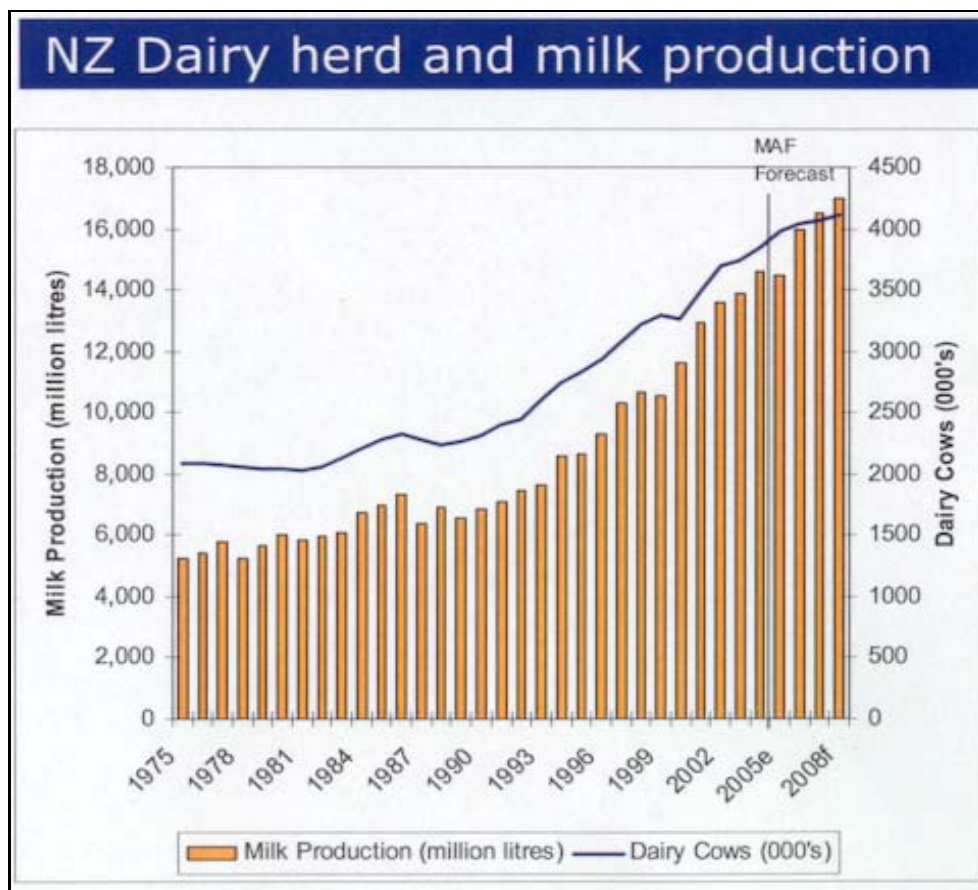

Figuur 6.2 Gemiddeld bedrijfsinkomen uit schapen- en vleesveehouderij (1977-1999)
Bron: Sopuck.

Goed management is een integraal onderdeel geworden van een duurzame schapen- en vleesveehouderij. Voor de beëindiging van de landbouwsubsidies was het zo dat de lammerenproductie kon toenemen terwijl de kosten om deze lammeren te produceren meer dan 65% boven de wereldmarktprijs lagen.

6.3 De melkveehouderij

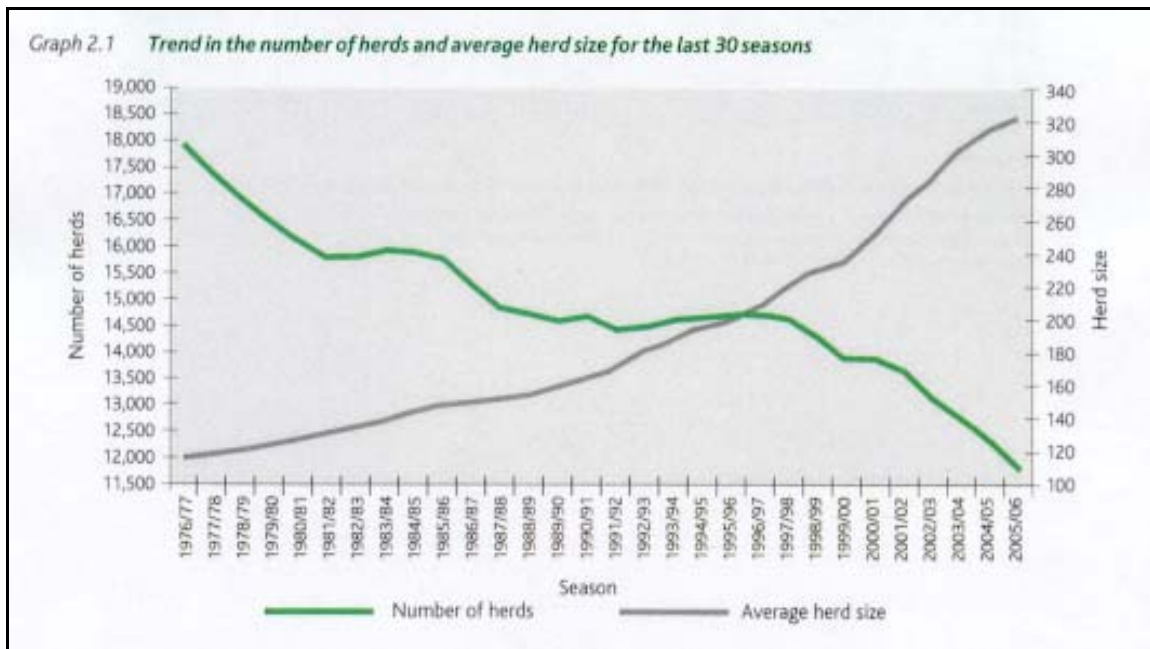
Verminderde het aantal schapen vanaf 1987 met 29%, het aantal melkkoeien steeg met meer dan 35%. Figuur 6.3 geeft hiervan een indruk. De melkveehouders werken via een low costs strategy. Mede doordat er vraag was naar melk in de regio, was het voor de melkveehouderij gemakkelijker in te spelen op de vraag na het afschaffen van de landbouwsubsidies dan voor de schapenhouderij. Daarnaast trok Europa zich in deze periode meer terug van de wereldmarkt door de invoer van de melkquotering.

Figuur 6.3 Zowel het aantal melkkoeien als de totale melkproductie steeg in Nieuw-Zeeland na het afschaffen van de landbouwsubsidies

Bron: Rabobank Nieuw-Zeeland (2005).

Het aantal melkkoeien nam dus toe, evenals de melkproductie. Toch heeft er wel een herstructurering in de melkveehouderij plaatsgehad. Want onder druk van de wereldmarktprijzen was efficiency in de productie geboden. In figuur 6.4 staat de ontwikkeling van het aantal melkveebedrijven en de gemiddelde bedrijfsomvang in aantal koeien. Het aantal bedrijven daalde van 1976/77 tot 2005/06 van ongeveer 18.000 naar ongeveer 12.000 terwijl de gemiddelde bedrijfsomvang in die zelfde periode groeide van 120 melkkoeien per bedrijf naar 320 melkkoeien per bedrijf.

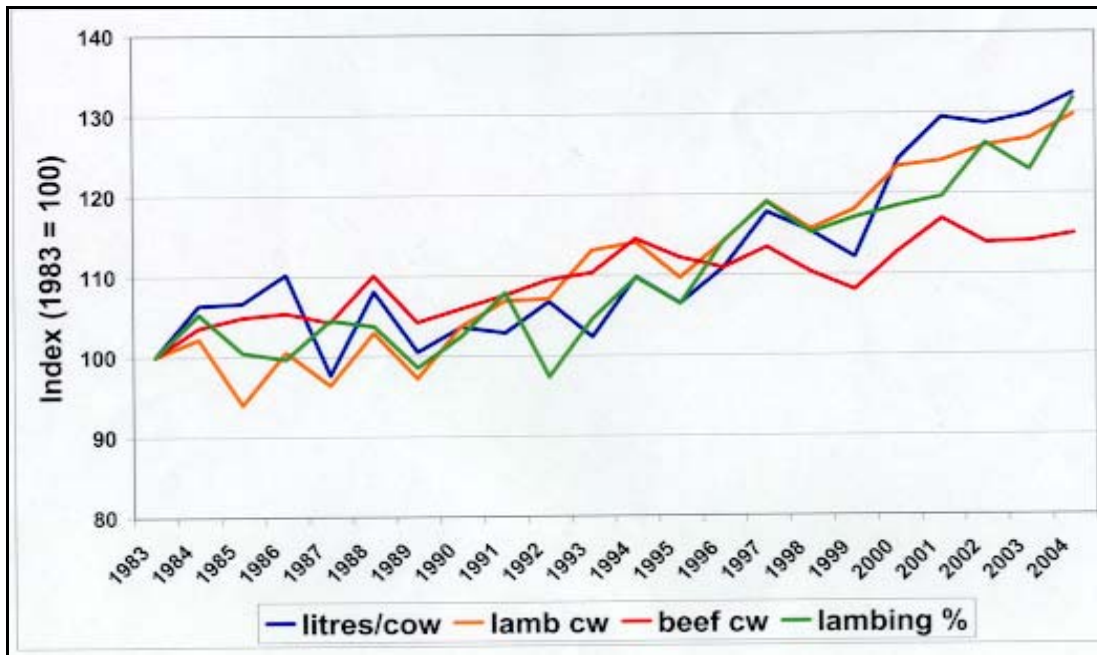
Figuur 6.4 Ontwikkeling van het aantal melkveebedrijven in Nieuw-Zeeland en de gemiddelde bedrijfsomvang in aantal melkkoeien per bedrijf

Bron: Dairy Statistics, 2005-2006.

6.4 Algemene indruk

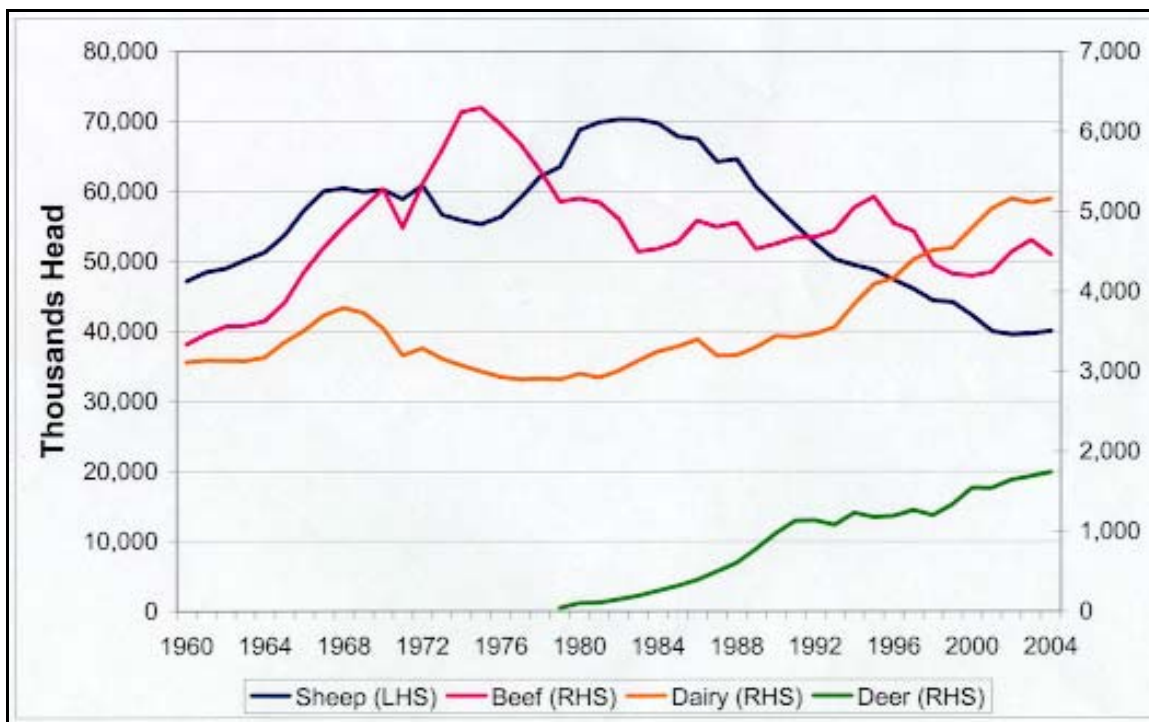
Figuur 6.5 laat zien dat in alle sectoren de technische resultaten zijn toegenomen. Zowel het aantal kg melk per koe als het karkasgewicht bij de lams- en rundvleesproductie zijn toegenomen evenals het aflammerpercentage.

Figuur 6.6 geeft een indruk van de ontwikkeling van de dieren aantallen sinds 1960. Het jaar van de beëindiging van de landbouwsubsidies, 1984, vormt dan in de tijd ongeveer het middelpunt.

Figuur 6.5 In de melkvee-, schapen- en rundvleesveehouderij namen in 20 jaar tijd de technische resultaten met 15 (rundvlees) tot 30 (melkvee en schapenhouderij) % toe. Tot 1984, het jaar van de afschaffing van de landbouwsubsidies, was van een toename nauwelijks sprake

Bron: Rabobank Wellington 2005.

Figuur 6.6 Ontwikkeling van de dieraantallen in Nieuw-Zeeland van 1960 tot 2004 voor de melkveehouderij, de schapenhouderij, de rundvleesveehouderij en de hertenhouderij, een sector die sinds 1984 sterk in opkomst is gekomen

Bron: Rabobank Wellington 2005.

Vooraf de rundvleesveehouderij en de schapenhouderij gedijden qua aantallen goed onder het milieu waarin de landbouwsubsidies een belangrijke factor waren. De melkveehouderij nam, qua omvang, eerder af. Na 1984 blijken de rollen omgedraaid. De schapen- en rundvleesveehouderij nemen dan in aantallen dieren af. De schapenstapel zelfs van 70 miljoen dieren naar 40 miljoen, de rundvleesveestapel schommelt vanaf 1985 tussen de 4 en 5 miljoen dieren. Het aantal melkkoeien neemt na 1984 toe van 3,5 miljoen dieren naar meer dan 5 miljoen. Hiervan zijn er ruim 2,5 miljoen op 14.500 melkveebedrijven. Een doorsnee melkveebedrijf heeft 70 hectare grond waarop ongeveer 170 koeien worden gemolken. En, om de toenemende diversiteit uit te beelden nadat de landbouwsubsidies zijn afgeschaft, de nieuwe hertenhouderijsector neemt aanzienlijk in aantallen dieren toe naar bijna 2 miljoen. Het aantal bedrijven met herten steeg met 64%. Herten worden vooral gehouden op ongeveer 5.000 bedrijven met schapen. Een standaard schapen- en vleesveebedrijf heeft ongeveer 400 hectare grond met 2.300 schapen en 200 stuks rundvee voor de vleesveehouderij.

Naast bovenstaande sectoren zijn er nu ongeveer 3.800 bedrijven met kiwi's en 1.700 appelboomgaarden. Die zijn meestal tussen de 10 en 20 hectare groot.

Het totale aantal bedrijven daalde vanaf 1987 met maar 9%. Dat is veel minder dan men aanvankelijk had gedacht. Naast de hoofdbedrijven zijn er in Nieuw-Zeeland nog zo'n 36.000 kleine deeltijdbedrijven.

6.5 De grondprijsontwikkeling geeft aardig beeld van de stemming.

Het beeld dat boven is geschetst van de moeilijke eerste jaren na de afschaffing van de landbouwsubsidies en een toenemend vertrouwen en verbeterde winstgevendheid in de jaren na de eerste drie is goed te illustreren met figuur 6.7. Genoemde figuur geeft de ontwikkeling aan van de prijzen van landbouwgrond in Nieuw-Zeeland.

Vanaf 1984, het jaar van de afschaffing van de landbouwsubsidies, daalt de verkoopprijs van landbouwgrond snel. Pas vanaf 1991 begint de grondprijs weer te stijgen en begint daarna meer te fluctueren zonder het niveau van 1983 weer te realiseren.

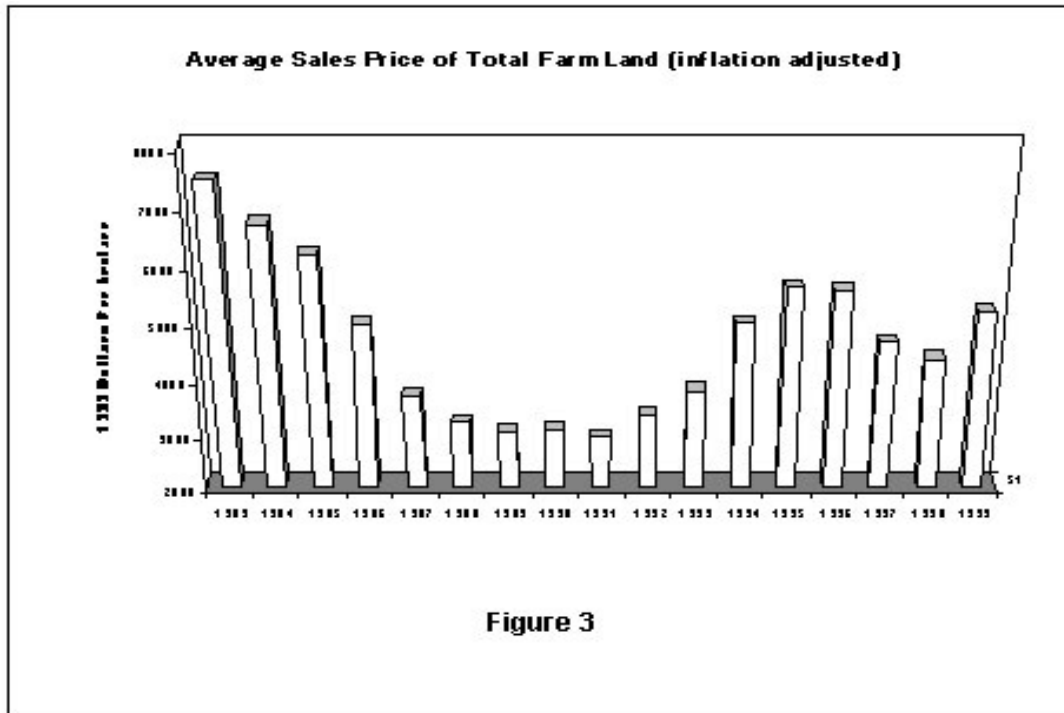

Figure 3

Figuur 6.7 Ontwikkeling van de gemiddelde verkoopprijs van landbouwgrond in Nieuw-Zeeland van 1983 tot 1999

Bron: Sopuck.

6.6 Cases

Kiwi farmers say there's a better life after subsidies

‘REAL JOB’: New Zealand cut all its farm subsidies in 1985. This caused farmers to stop being peasants, diversify and ‘do a real job again,’ the survivors say.

AP, MANAWATU, NEW ZEALAND Monday, Dec 19, 2005, Page 12

Gazing over the lush pastures of their farm, Charlie and Chrissie Pedersen still remember vividly how close they came to losing it all. 'It was hell, but we didn't admit it because that made it more unbearable,' Chrissie Pedersen, now 48, said. It was 1985, and the government of New Zealand had made a momentous decision -- to scrap farm subsidies in a country where farming had been king ever since Britain colonized the islands in 1840. Farmers' incomes plunged by 40 percent. Land and stock prices slumped. There were suicides.

Chrissie, left, and Charlie Pedersen walk on their Himitangi dairy, beef and cropping farm in Manawatu, New Zealand, on Aug. 21. Charlie Pedersen is president of New Zealand Federated Farmers. PHOTO: AP

Twenty years later, the message from New Zealand's farmers to their counterparts in the US and the EU is: There's life -- in fact a better life -- after subsidies. Granted, twin-island New Zealand is only the size of Colorado with a population of 4 million, and represents a mere thimbleful of the world's agriculture. But the evidence is there, its farmers say: Since the government's decision to abolish all 30 agricultural subsidies, their productivity has grown, farming's share of GDP has risen as has the rural population, and family farms have survived and are thriving.

It didn't always look promising.

Up to 1970, most New Zealand farm produce was exported to Britain, more than 17,700km away. But then Britain joined the EU-to-be and the guaranteed market began to wither away. For New Zealand, big change became inevitable. When it came in 1985, it was brutal. The Pedersens' 113 hectare dairy farm in Manawatu, 100km north of Wellington, was barely making enough to pay the mortgage. To feed the family, Pedersen went back to teaching and his wife worked weekends as a radiologist. Every day for 10 years, before and after work, they milked their cows. Nationally, going cold turkey was a group effort. The government used the state-owned Rural Bank to show commercial lenders the lead in debt restructuring and encouraged them to go easy on mortgage defaulters. The banks, facing massive losses if farming collapsed, wrote off up to 40 percent of farmers' debts. The worst-hit families were given welfare payments.

And the farmers learned to work harder and do with less. 'We were young, so we put our heads down and just worked the farm,' Ruth Rainey, now 46, recalled in an interview. 'We didn't buy anything basically for years.' Pedersen, now 48, believes the government was acting 'from a social conscience rather than from an economic plan.' Pedersen remembers then finance minister Roger Douglas telling a farmers' meeting as late as 1989 that theirs was 'a sunset industry. Agriculture will never again be the major contributor to this economy.' Instead, farming today is 16.6 percent of total GDP, up from 14.2 percent in the late 1980s, and in the year to April this year it racked up exports worth NZ\$18 billion (US\$12.7 billion), more than half of all New Zealand exports. The farmers have learned to diversify. During the subsidy era New Zealand had 72 million sheep -- 18 for every human. By last year the number was just 39 million, but more efficient methods mean the islands still produce the same amount of meat, and freed-up land is being turned over to growing grapes for wine and other exotic crops. There are even niche markets of deer, goats, ostriches and llamas. Pedersen's message to subsidy-rich farmers in the Northern Hemisphere if they lose their supports: 'Agriculture will become a net contributor to their economies, farming will become more vibrant and farmers will be doing a real job again. Now, they're peasants.'

Copyright © 1999-2007 The Taipei Times. All rights reserved.

Shorn of subsidies, New Zealand farmers thrive

By Vaudine England International Herald Tribune

SATURDAY, JULY 2, 2005

TARAMAKAU SETTLEMENT, New Zealand Ian Robb, a dairy farmer on the Taramakau River near New Zealand's southern west coast since 1970, is proud these days to be living well through skill and hard work.

Nearby, his son, Andrew, has transformed a failing state-assisted farm of 160 sheep into a thriving home to 800 cows. Although Andrew's large bank loan will take 15 years to pay off, placing high risks and high returns in the Robbs' own hands, they are happy to be free from government assistance.

'We just had to change the landscape a bit,' said the senior Robb, pointing at rich green rolling hills created with heavy machinery and regular drenchings in fertilizer on what was once flat turf. 'And we did that without subsidies. This has to pay its way with the sale of product which comes off it.' In 1984, despite farmers' protests, the Labour government scrapped almost 30 production subsidies and export incentives in a bid to bring the national economy back from the brink of bankruptcy. 'It was a cold turkey time, and smaller farms with a lot of debt, they really suffered,' recalled John Acland, patriarch of the Mount Peel sheep station, now farmed by his family's fifth generation.

'It was very awful for some people. But as a result, New Zealand agriculture is in a much, much better situation today. It's a prime example of what happens when you leave farmers to make their own decisions.'

New uses of technology, cost cutting, efficiency gains, and economies of scale have all helped. So has the development of niche products like kiwi fruit, merino wool, clove or chicory-fed lamb meat, wine, even animal embryos. Farmers and agricultural service workers had dreaded the changes, fearing that rural communities would fracture and the remote country would become a footnote in world trade. But after the initial years of adjustment, farming in New Zealand is more profitable than ever. They are so profitable, in fact, that New Zealand's environmentalists fret not about farmland reverting to scrub, as their pro-subsidy counterparts do in Europe, but rather about the intensified, post-subsidy dairy farming creating new farmland at the expense of beautiful native bush.

'Here, there have been intense efforts to maximize the commercial return from every inch of land so that there's now an unsustainable amount of land under dairy,' said Eugenie Sage of Forest and Bird, an environmental group.

Government figures now show farmers in New Zealand to be the least subsidized and among the most productive among the countries in the Organization for Economic Cooperation and Development. Farming products, excluding forestry, earn more than 40 percent of New Zealand's export income, and agriculture contributes about 17 percent to New Zealand's gross domestic product. Since farm subsidies were withdrawn in New Zealand, the number of sheep has dropped to about 40 million from 58 million, the number of dairy

cows has risen to more than five million from 3.5 million, and deer stocks have risen 64 percent. Productivity has risen in each area. Only 1 percent of farms went under, far less than the 10 percent predicted by the government at the time.

'It was the cost of doing business in New Zealand which was killing farmers, not the prices in the market,' Ian Robb said. 'The rest of New Zealand was trying to live at a standard which was above what the country could afford. For me, no country can subsidize their major export.' Federated Farmers of New Zealand, the leading farmers' organization, has prepared a report, 'Life After Subsidies,' to show other countries contemplating an end to subsidies that there is nothing to fear. 'As they saw it at the time,' the report says, 'New Zealand farmers were cut adrift by their government. Yet, the farming sector in New Zealand has grown and is more dynamic than ever. The intervening years have been a struggle for many, but now farmers are proud of their achievements.'

Ian Ewen-Street, agriculture spokesman for the Greens Party of New Zealand, himself a farmer, said that any attempt to bring back subsidies would face intense opposition, led by farmers. 'Even as a Green,' he said, 'when I look at the U.S. and Europe, with subsidies up, I wonder why we can do it and others can't.'

7. Australië: een korte introductie

7.1 Geschiedenis

De oorspronkelijke bewoners van Australië, de Aboriginals, waren jagers- en verzamelaars. Een van de door hen gebruikte manieren om gronden te beheren was door selectief af te branden. Vanaf 1788 begonnen de Europeanen op diverse plaatsen in Australië te wonen. Met de mensen kwamen ook de landbouwtechnieken uit Europa naar het continent.

Australië bestond uit 6 zelfstandige staten. Dit duurde tot in 1901 de Federation of Australia werd gevormd. Reden hiervoor was dat het wat betreft defensie en irrigatie handiger was om het samen te doen. In 1911 werd het Northern Territory een aparte staat en werd het begin gemaakt met Canberra als hoofdstad en regeringscentrum, in 1927 een feit.

7.2 De landbouw

In de begintijd werden vooral schapen gehouden en werd er graan verbouwd. Wolindustrie nam grote vlucht na de massa migraties in de jaren 1820. Toen er in 1851 goud werd ge-

vonden in Victoria kwamen er nog meer mensen naar Australië. In het tropische noorden (Queensland) wordt vanaf 1860 suiker verbouwd. Export van schapenvlees en rundvlees naar Groot-Brittannië tot de jaren zestig. Daarna met name export naar de Verenigde Staten, Japan, de Sovjet Unie en het Midden-oosten. Graanprijzen werden tot 1989 gestabiliseerd door het productschap voor granen (Australian Wheat Board). Deze club had monopolie op de binnenlandse markt en zorgde voor een vaste prijs, bodem verbeteringen en ziektebestendige rassen en verbeterde productiemethoden.

In de jaren zestig was er een explosie in de prijs van rundvlees. Veel boeren stapten over naar de veevleesproductie in plaats van het houden van schapen of het verbouwen van granen. De Australian Dairy Produce Board controleerde tot 2000 de export van boter en kaas naar Groot-Brittannië. De Australische boterberg werd tegen een vaste prijs in Groot-Brittannië afgezet. Dit duurde totdat Groot-Brittannië toetrad tot de EU in 1973. Veel boeren schakelden daarna om naar de vleesveehouderij of andere agrarische productie. Ook werden nieuwe markten aangeboord in Azië.

Daarnaast waren er allerlei belastingmaatregelen voor het cultiveren van land in de jaren 50, 60 en 70.

In de zuivel waren er tot aan de deregulering in 2000 twee typen steun. De staten subsidieerden de versmelkmarkt en de Australische overheid (landelijk dus) steunde de bewerkte melk (manufactured milk). In elke staat was het ook nog weer eens anders geregeld. Op de versmarkt was een prijspremium voor ondernemers waardoor meer melk werd geproduceerd dan waar markt voor was. De staten hadden verder nog regelgeving waardoor importen vanuit andere staten werden bemoeilijkt. De bewerkte melkproducten konden wel vrij de staatsgrens over. De gebruikte politiek was er een van prijssteun, importrestricties, export subsidies en beperking van de productie van alternatieven (bijvoorbeeld oliën in plaats van vetten).

- 1986-1988 deregulering granenmarkt;
- 1995 export subsidies zuivel eraf;
- 2000 prijssteun versmelk eraf.

De verwerking van de melk is erg versnipperd en een in 2005 aangekondigde reorganisatie, waarbij twee grotere coöperaties wilden gaan fuseren is op het laatste moment afgeblazen. De zuivelbedrijven richten zich óf op de versmarkt óf op de export (55% van de totale melkproductie van 11.5 miljard liter). Vandaar ook dat het afschaffen van de ondersteuning voor beide markten met een ander tijdpad gebeurde.

Vanuit het buitenland werd en wordt zware druk uitgeoefend op de diverse bedrijven om samen te werken of te worden overgenomen. Dit gebeurt zowel vanuit Europa als ook vanuit Nieuw-Zeeland door Fonterra. Hier is veel weerstand tegen. Fonterra acteert buiten Nieuw-Zeeland als een Naamloze Vennootschap en is daarin bijzonder actief. Ze heeft bijvoorbeeld het failliete Bonlat overgenomen, welke geldt als de meest innovatieve en vooruitstrevende verwerker van Australië.

Voorafgaand aan het afschaffen van de prijssteun zakte de prijs van melkquota. Hierdoor werden boeren in met name New South Wales, Queensland en West-Australië getroffen. In Victoria werden boeren minder getroffen omdat zij met name voor de bewerkte melkproducten markt produceerden en toch al geen prijssteun kregen. Voordeel voor hen dus zou je kunnen zeggen.

Boeren in Australië overleefden de deregulering door te diversifiëren en producten meer geschikt voor productie in het Australische klimaat/grondsoorten te gaan produceren, voorbeelden hiervan zijn katoen, wijn en oliehoudende zaden. Ook werd meer gefocust op schaalvergroting en kostenreductie om op die manier hun inkomen te garanderen. Men boerde meer naar return on investment, vergelijkbaar met Nieuw-Zeeland.

Op 28 september 1999 heeft de federale regering een Dairy Structural Adjustment Program (DSAP) ingesteld. Dit komt erop neer dat op alle consumptiemelkproducten (beverages) een extra consumentenheffing gelegd werd van 11 cent per liter. Hiermee werd een fonds in het leven geroepen om gedurende acht jaar ondersteuning te geven aan boeren op zowel sociaal als economisch knelgevallen (social and economic disruption) Deze steun gold dus alleen voor boeren die leverden aan fabrieken die consumptiemelkproducten produceren.

De boeren zelf betalen een heffing van 0.3 cent per liter voor promotie, research en diergezondheid.

Niveau van producenten support was in 1986 8%, huidig niveau is ongeveer 4% van het inkomen. Hoogst gesubsidieerd zijn de suiker en zuivel. De soort steun is veranderd. In 1986 betrof het met name prijssteun, in 2004 is het met name inputsteun (bijvoorbeeld steun aan boeren in droge gebieden).

De huidige situatie is dat de landbouw op twee niveaus georganiseerd is. Ten eerste door de staten (West-Australië, Victoria, New South Wales, Tasmania, South-Australia, Queensland en Northern Territory) en ten tweede op federaal niveau. Op federaal niveau wordt het algemene beleid vorm gegeven en opereert de algemene inspectiedienst (australian quarantine and inspection service). De staten kunnen dit algemene beleid aanvullen met specifieke regelingen en hebben gewasverbetering programma's. Een kenmerk van Australië is dat het een zeer droog continent is, water (zowel aanbod als kwaliteit) en het gebruik ervan is een punt van aandacht in de ontwikkeling van de landbouw. Steun wordt gegeven aan boeren in aangewezen 'droge' gebieden, de zogenaamde drought assistance (renteversoepelingen, transportsubsidies of voersubsidies).

De huidige export van Australië gaat met name naar de Verenigde Staten, Japan, China en EU. De EU neemt vooral wijn en wol af. Niet langer belangrijk zijn schapenvlees, rundvlees of zuivelproducten. In Australië is er een redelijk gesloten agrimarkt in verband met de potentiële insleep van ziekten. Regelgeving om producten (plant en dierlijke afkomst) in te voeren zijn daardoor zeer streng.

Type zuivelexporten

- boter en vetten vooral naar Groot-Brittannië;
- verschuiving van de export naar Azië;
- Azië, met name Japan, gecondenseerde melk (47% in 2002) en kazen (23% in 2002).

In Australië wordt het El Nino effect steeds meer merkbaar. Zowel in 2002 als in 2006 is er sprake geweest van extreme droogte. Dit heeft tot gevolg dat er voedseltekorten zijn voor het vee, waardoor ze noodgedwongen moeten worden afgeslacht. Daardoor is er weer een tekort aan slachtcapaciteit, waardoor wachttijden van soms meer dan zes weken ontstaan en dieren sterven van de honger. Het aantal suïcide gevallen onder boeren is extreem hoog. Ook leidt dit tot een sterk verminderd vertrouwen in de toekomst. De totale

melkproductie kan in 2006 wel eens zakken tot onder de 10 miljard liter. Met daarbij de opmerking dat dit een trend lijkt te worden.

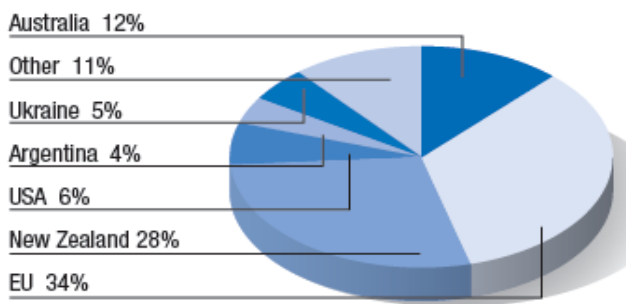
7.3 De melkveehouderij in Australië in een notendop

De zuivelindustrie in Australië is zeer divers. De coöperaties hebben ongeveer 55% van de markt, de grootste coöperatie is Murray Goulburn, met een marktaandeel van 35%. Daarnaast zijn er nog een zestal middelgrote coöperaties van 100 tot 1000 miljoen liter.

Het aandeel verwerkt door coöperaties is de laatste jaren dalend. Grote multinationals als Nestle, Kraft, Fonterra (Nieuw-Zeelandse coöperatie, in Australië als privaat bedrijf opererend), San Miguel en Parmalat zijn ook actief in Australië. Naast deze bedrijven is nog een behoorlijk aantal particuliere bedrijven actief, vooral in het maken van kaas specialiteiten.

De melkveehouderij is geconcentreerd in Victoria (65% van de huidige productie). Van de huidige totale zuivelproductie wordt 50% geëxporteerd. Australië was in 2005 de 3^e exporteur van zuivel, zie ook figuur 7.1.

Exporters' share of world trade in 2005 (milk equivalent)

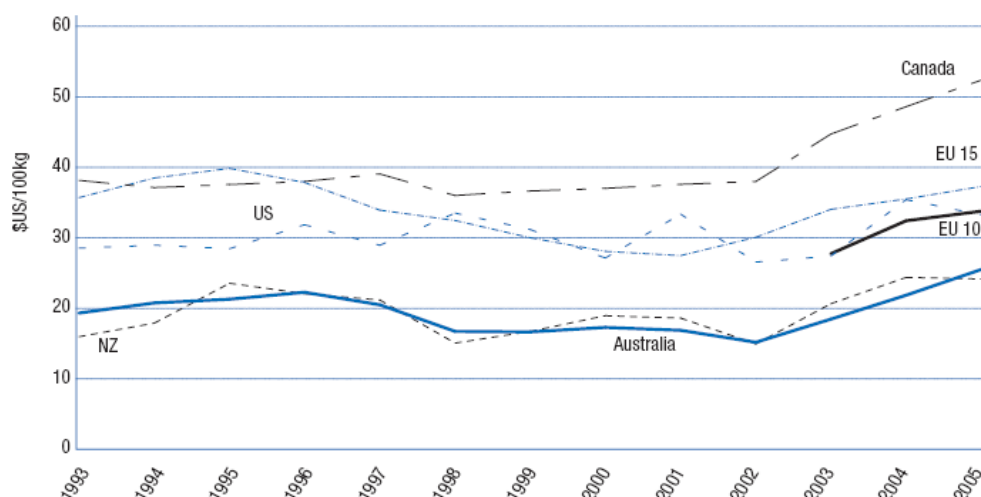

Source: Dairy Australia and ABS.

Figuur 7.1 Export per land

De meeste melkveehouders hebben het volgende bedrijfssysteem: grasland, 75% van voer wordt via beweiding opgenomen. Ruim de helft van de ondernemingen (54%) beregenend (met grote cirkelvormige regeninstallaties) of bevoeit. Voor dit laatste systeem wordt het land op afschot gelegd. Er is een uitgebreid systeem van wateraanvoerkanalen. Het gebruik van water is gequoteerd. Extra waterquotum kan worden aangekocht als dit nodig is. In droge tijden moeten melkveehouders hiervoor concurreren met bijvoorbeeld groentetelers.

International farmgate milk prices (US\$/100kg)

Figuur 7.2 Internationale vergelijking van melkrijzen af-bedrijf

Source: Australia Dairy Industry in focus 2006, published by Dairy Australia.

In de figuren 7.3 en 7.4 wordt een overzicht gegeven van het aantal bedrijven en het aantal koeien per staat. Hieruit komt naar voren dat er in 1980 gemiddeld 85 koeien per bedrijf waren, dit is gegroeid naar 224 gemiddeld per bedrijf in 2005/06, waarbij opvalt dat er een opkomst is van een aantal zeer grote bedrijven met 6-10 kudde van elk 1000 koeien die deel uitmaken van één bedrijf.

Number of registered dairy farms

	NSW	VIC	QLD	SA	WA	TAS	AUST
1979/80	3,601	11,467	3,052	1,730	622	1,522	21,994
1989/90	2,220	8,840	1,970	969	496	901	15,396
1994/95	1,911	8,379	1,746	819	479	832	14,166
1995/96	1,853	8,275	1,693	791	457	819	13,888
1996/97	1,851	8,203	1,680	768	450	801	13,753
1997/98	1,817	8,084	1,642	749	440	746	13,478
1998/99	1,771	7,926	1,589	714	423	733	13,156
1999/00	1,725	7,806	1,545	667	419	734	12,896
2000/01	1,391	7,559	1,305	587	359	638	11,839
2001/02	1,323	7,079	1,152	538	344	612	11,048
2002/03	1,290	6,801	1,125	516	325	597	10,654
2003/04	1,096	6,242	967	458	305*	543	9,611
2004/05 (r)	1,063	6,108	885	402	278	507	9,243
2005/06 (p)	1,024	5,892	802	383	245	498	8,844

* Estimate. Source: State Milk Authorities.

Figuur 7.3 Aantal melkveebedrijven per staat

Number of dairy cows ('000 head)

	NSW	VIC	QLD*	SA	WA	TAS	AUST
At March 31							
1979/80	311	1,047	247	103	71	103	1,880
1989/90	238	968	201	89	64	92	1,654
1994/95	230	1,113	189	97	73	119	1,882
1995/96	235	1,161	189	97	71	130	1,884
1996/97	244	1,229	195	101	71	137	1,977
1997/98	266	1,268	203	107	73	143	2,060
1998/99	282	1,340	197	117	65	154	2,155
1999/00	289	1,377	195	105	65	139	2,171
At June 30							
2000/01**	268	1,377	186	124	72	148	2,176
2001/02	264	1,363	174	110	75	134	2,123
2002/03	250	1,303	159	117	77	142	2,050
2003/04	248	1,297	171	116	74	133	2,038
2004/05 (e)	245	1,295	150	115	70	135	2,010
2005/06 (e)	245	1,280	145	115	65	135	1,985

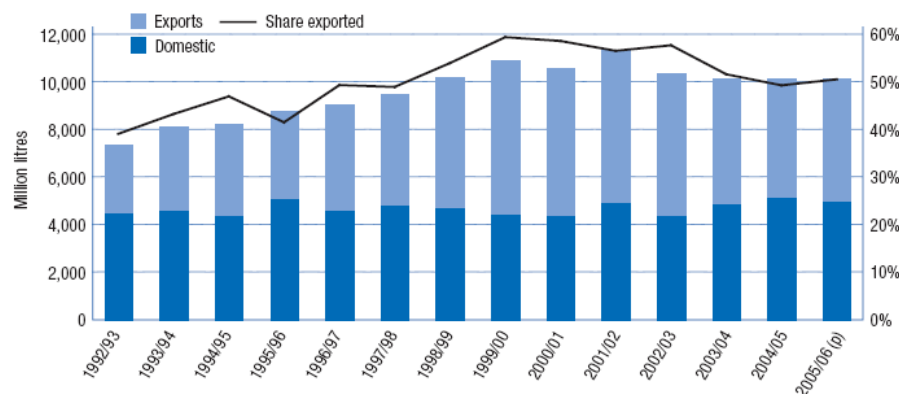
* For 1999 and 2000, Queensland state figure includes Northern Territory cow numbers.

** From 2001 census date is June 30, NT and ACT numbers are included in national total.

Source: ABS and Dairy Australia.

Figuur 7.4 Aantal koeien per staat in duizendtallen

Australian consumption and exports (milk equivalents)

Source: Dairy manufacturers and Dairy Australia.

Figuur 7.5 Binnenlandse consumptie en export

In figuur 7.5 komt duidelijk naar voren dat de helft van de Australische productie wordt geëxporteerd. Figuur 7.6 laat de trends zien in de afgelopen jaren en trekt deze trend door naar 2006 waaruit blijkt dat het aantal bedrijven, net als in Nederland, verder zal afnemen terwijl het aantal koeien stijgt. Dit blijkt verder ook uit figuur 7.7.

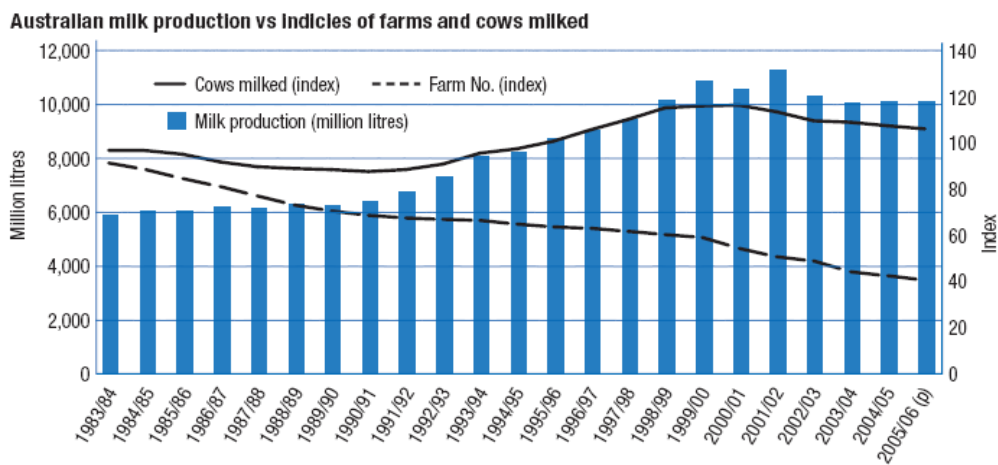

Australian dairy industry – long-term trends

At June 30	1980	1990	CAGR 1980s	2000	CAGR 1990s	2006 (p)	CAGR since 1990
Milk production (million litres)	5,432	6,262	1.4%	10,847	5.6%	10,092	3.0%
Dairy cows ('000)	1,880	1,654	-1.3%	2,171	2.8%	1,985	1.1%
Farm numbers	21,994	15,396	-3.5%	12,896	-1.8%	8,844	-3.4%
Value of farm production* (\$m)	\$2,877	\$2,682	-0.7%	\$3,396	2.4%	\$3,340	1.4%
Value of ex-factory production* (\$m)	\$7,369	\$6,623	-1.1%	\$10,207	4.4%	\$9,496	2.3%
Estimated value-added* (\$m)	\$1,794	\$1,979	1.0%	\$2,289	1.5%	\$2,130	0.5%
Per capita consumption (milk equiv.)	239	244	0.2%	274	1.2%	291	1.1%
Export value* (\$m)	\$869	\$485	-5.7%	\$3,097	20.4%	\$2,661	11.2%
Export share of production	22%	31%		56%		50%	

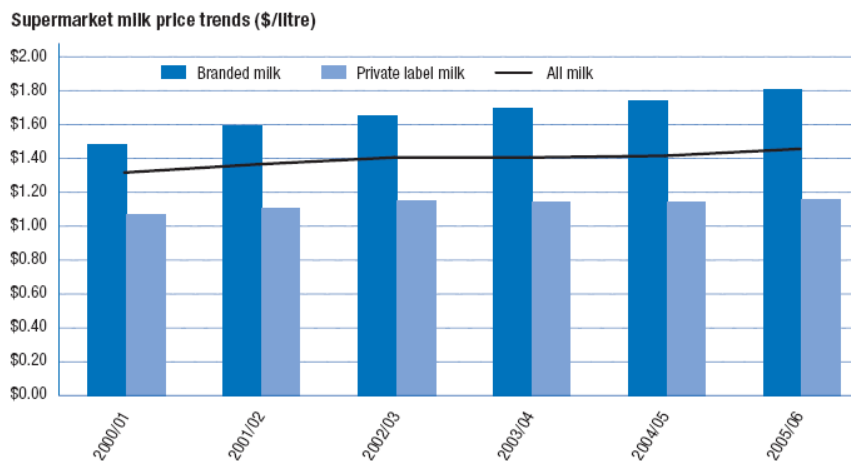
Sources: ABS, Dairy Australia and State Authorities.
CAGR = Compound Annual Growth Rate.
* Expressed in 2005/06 dollars.

Figuur 7.6 Trends in de melkveehouderij 1980-1990-2000

Source: Dairy manufacturers, ABS, State Authorities and Dairy Australia.

Figuur 7.7 Melk productie per bedrijf

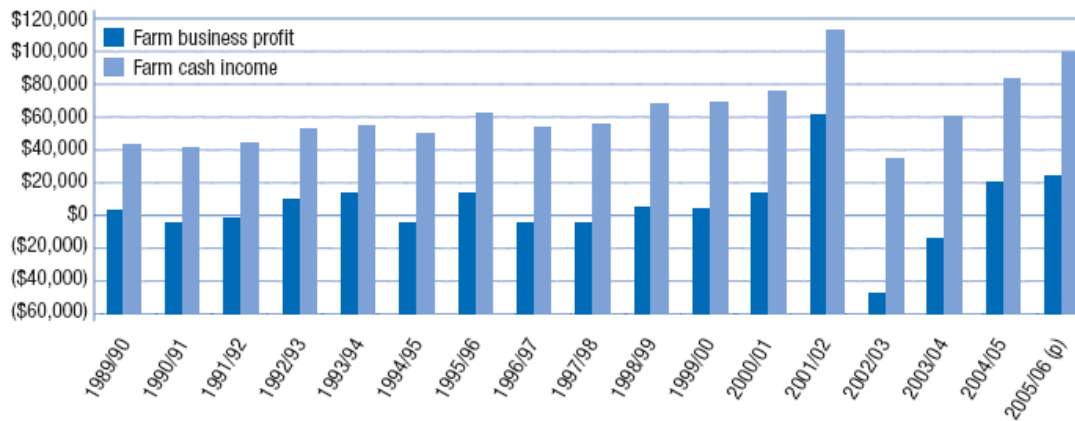

Australian Dairy Industry In Focus 2006

Source: AC Nielsen and Dairy Australia.

Figuur 7.8 Prijzen van melk in de supermarkt in de tijd gezien

Australia dairy farm financial performance

Source: ABARE.

Figuur 7.9 Financiële presentaties in de tijd

De figuren 7.8 en 7.9 geven een beeld van de financiële prestaties van de melkveehouderij. De prijzen van melk in de supermarkt zijn de afgelopen jaren nauwelijks gestegen. Hoewel dit slechts 50% van de productie betreft, geeft dit een (deel)verklaring voor de onderdruk staande winsten van de bedrijven.

8. Ondernemen in Nieuw-Zeeland en Australië

Wat gebeurde er met en rondom de sector en ondernemers ten tijde van de hervormingen in Nieuw-Zeeland en Australië? Welke gevolgen hadden de hervormingen voor de ondernemers en de wijze waarop zij ondernemen? Wanneer een aantal kenmerken naast elkaar worden gezet voor deze landen en Nederland wat valt dan op?

8.1 Agrarische ondernemers en de hervormingen in Nieuw-Zeeland

In Nieuw-Zeeland begin jaren tachtig was een situatie waarin ondernemers voor heel veel bedrijfsinput (kunstmest, vee, grondbewerking, geld) subsidie konden krijgen. Er waren ongeveer 30 verschillende regelingen waar de boeren gebruik van konden maken en voor schapenhouders konden deze subsidies bij elkaar oplopen tot wel 40% van het jaarinkomen. Deze regelingen en subsidies waren er gekomen om de fluctuaties in de inkomens te dempen en te zorgen dat er voldoende werd geproduceerd om de export te kunnen laten groeien. Het zorgde er echter voor dat de verkoop van appels alleen maar via de 'producentenraad' mocht verlopen en dat de kleur van margarine was bepaald. Hervormingen werden ingegeven als reactie op de economische crisis die er heerste. De hervormingen bestonden eruit dat de directe steun aan de agrarische ondernemers wegviel.

De landbouwers stonden voor een grote uitdaging. Het ging om een 'move' van een relatief hoog inkomen in een beschermd, laag-risico milieu naar een laag inkomen in een onbeschermd milieu waarin boeren en het bedrijfsleven de risico's dragen.

De eerste drie jaren waren heel moeilijk. De bedrijfsinkomsten halveerden zo ongeveer terwijl de bedrijfskosten stegen toen de subsidies op productprijzen en bedrijfsmiddelen zo ongeveer van de ene op de andere dag verdwenen. De eerste, snelle, reactie van de landbouwers was een stop op de uitgaven. Ze gingen, naar eigen oordeel, over op een bedrijfsvoering met weinig uitgaven om te proberen hun begroting in evenwicht te brengen. Deze uitgavenstop had natuurlijk grote gevolgen voor bedrijven in de landbouwkundige dienstverlening en op de plattelandsgemeenschap. Veel van deze dienstverlenende bedrijven moesten hun activiteiten stoppen. Medewerkers verdwenen uit de plattelandsgemeenschap om werk te zoeken in de grote steden.

De verwachting was dat na de hervormingen de inkomens zouden stijgen omdat de inkomsten vanuit de export zouden toenemen door een devaluatie van de Nieuw-Zeelandse dollar. Dit gebeurde echter niet. Omdat daarnaast ook nog eens de rentevoet steeg, daalden de inkomens. Ondernemers wilden grond verkopen om zo hun schulden af te betalen of te verkleinen, dit had tot gevolg dat de grondprijzen daalden met bijna 50%.

Naast bovenstaande bestedingsstop zochten de boeren al in een vroeg stadium naar alternatieve bronnen van inkomen. Dat waren ondermeer:

- veranderen van sector, bijvoorbeeld over stappen naar herten;
- gebruik maken van een enorme schaalvergroting;

- het verkopen van fokvee zodat de bedrijfsproductie aanvankelijk steeg maar vervolgens verminderde;
- het verkopen van kleine stukken land, vooral aan investeerders uit de steden;
- inspelen op plattelandstoerisme;
- verkopen van het overschot aan plantmateriaal en gereedschap; dit leverde vanwege de geringe vraag weinig op;
- inkomen buiten het bedrijf verwerven; hetzij de boer of zijn vrouw. Niet overal was dit even gemakkelijk omdat ook medewerkers van stoppende dienstverlenende bedrijven werk zochten, dus was de spoeling dun.

Na de eerste drie jaar begon het herstel. Locale ondersteuningsgroepen begonnen goed te draaien. Boeren begonnen zich te richten op internationale marktsignalen, starten met een efficiëntere bedrijfsvoering en diversifieerden hun bedrijf. Zo werd bijvoorbeeld de minder winstgevende schapenhouderij ingewisseld voor de meer winstgevende rundvleesveehouderij. Na zich eerst simpelweg op winstmaximalisatie te hebben gericht, begonnen boeren nu minder maar wel producten van betere kwaliteit te produceren. Boeren vroegen meer naar marktgerichte informatie en gingen zich meer op de vraag van de consument richten. Boeren gingen ook meer risico nemen in hun bedrijfsvoering en -management (naast hun basisbedrijf diversificatie van hun bedrijfsvoering, zich wagen aan alternatieven als hertenhouderij, tuinbouw, bosbouw en geitenhouderij). Ook richtten ze zich op een meer flexibel bedrijfsmanagement met als doel de kansen van de markt beter te kunnen benutten. Gezamenlijk probeerden ze veranderingen in de rest van de economie te beïnvloeden om daarmee een verlaging van de prijzen van productiemiddelen en rente voor leningen te bewerkstelligen. Boeren realiseerden zich dat een groot deel van de kansen op herstel van de winstgevendheid van hun bedrijf buiten de bedrijfspoot lag.

Dat betekende ook dat boeren zich voor het tweede drietal jaren begonnen te richten op strategische planning en plattelandsontwikkeling. Het landbouwbedrijfsleven begon eigen initiatief te tonen, de regering begon deze initiatieven faciliterend te ondersteunen om ze te stimuleren.

Niet vergeten mag worden dat de koers van de Nieuw-Zeelandse dollar erg gunstig was voor de export en de vraag in nieuwe markten als China fors toenam.

Het Nieuw-Zeelandse ministerie van Landbouw heeft een overzicht van acties gemaakt. En deze is hier zonder verder commentaar opgenomen

- een Agrarische Innovatie Conferentie om aan te geven hoe primaire bedrijven zich konden herstellen en de productiviteit en winstgevendheid van de sector konden verhogen;
- instellen van een Agrarische Strategische Raad om een inzichtelijke terugblik op de Nieuw-Zeelandse agrarische sector op te stellen, speciaal waar het de winstgevendheid betreft en de vaststelling van strategieën en acties die nodig zijn om het herstel een zelfvertrouwen te bevorderen;
- een Strategische Plannings Coördinator van het ministerie van Landbouw met de verantwoordelijkheid om de strategische planning van het Nieuw-Zeelandse land- en tuinbouwbedrijfsleven te coördineren;

- initiëren van het oprichten van Regionale Gelegheden Groepen/Regionale Strategie Groepen en het houden van workshops met het doel lokale gemeenschappen te leren zichzelf te helpen;
- bedrijfstak Ontwikkelings Raad met het doel, de exportmogelijkheden voor primaire bedrijven te ontwikkelen en te bevorderen en series Risico Management Werkgroepen te initiëren voor Nieuw-Zeelandse boeren en fruittelers met als kerntaak hen inzicht te geven hoe het bedrijf door moeilijke tijden te loodsen;
- een Landelijke Aangelegenheden Eenheid opnemen in de beleidsuitvoering van het ministerie van Landbouw en Visserij. Deze eenheid heeft de verantwoordelijkheid om de invloed van vraagstukken en gebeurtenissen op plattelandsgemeenschappen te monitoren en te beoordelen en de integratie van de afzet, de productie, de hulpbronnen, managementondersteuning, gemeenschap en wetenschap te bevorderen en te helpen met het opstellen van bruikbare gemeenschappelijke doelen;
- kennisdoorstroming middels een veelomvattend maar bondig kennismakelaarsysteem door een Plattelands Bulletin dat gratis beschikbaar wordt gesteld aan de plattelandsbevolking;
- een Plattelands Hulp Leidraad te maken om mensen te kunnen adviseren met lokaal beschikbare hulp.

Genoemde acties hebben het plattelandsherstel en de winstgevendheid van de bedrijven versterkt. Hoewel de totale agrarische productie niet zo hoog is als ze was in 1984, is de kwaliteit van de productie aanzienlijk beter, het productaanbod is gedifferentieerder en breder en de bedrijfswinst is in het algemeen weer redelijk. De vooruitzichten voor de meeste producten zijn goed, zeker als de GATT doorgaat in zijn sterven naar een vrijere wereldhandel van agrarische producten. De waarde van de grond heeft zich hersteld, de structuur van de financiering van bedrijven is beter en boeren hebben minder schulden. De kosten van levensonderhoud lijken in de plattelandsgebieden echter te zijn toegenomen door de verminderde ondersteuning door de overheid. Tot zover het commentaar van het ministerie van Landbouw.

De meest succesvolle boeren in Nieuw-Zeeland waren diegenen die zich na de hervormingen scherp op het ondernemerschap richtten en dan met name op het onder controle houden van de uitgaven en het verbeteren van de technische efficiency. Men focuste op profit om te overleven. Ondernemers gingen scherp letten op de 'return on investments' (ROI), levert het niet meer op dan het kost dan gebeurt het niet (of in ieder geval minder snel). Een resultante hiervan is dat een groot deel van de producenten 'profit' boven 'planet' en 'people' plaatst.

De producenten richten zich meer op de markt en de eisen die de consument heeft en op mogelijkheden die de markt biedt. De landbouw is diverser dan voor de hervorming, al is de vraag of dit ook niet zou zijn gebeurd zonder de drastische hervormingen. Naast schapenhouderij en de melkveehouderij (de twee traditionele sectoren) worden er nu ook herten gekweekt, is er tuinbouw, wijnbouw en bosbouw op de heuvelachtige terreinen. Tevens zijn er bedrijven die zich (geheel of gedeeltelijk) richten op het toerisme.

De situatie in 2006 in Nieuw-Zeeland is een situatie waarin de kostprijs weer hoger wordt. Dit heeft meerdere oorzaken:

- het Waikatodistrict is 'vol' met melk, er kan alleen meer melk worden geproduceerd door meer voer aan te kopen waardoor de kosten toenemen;
- de kosten voor water op het Zuidereiland lopen steeds verder op. Verzilting begint ook hier een probleem te vormen;;
- door de grotere vraag naar wintermelk (mei tot augustus) worden er ook door de boeren meer kosten gemaakt om deze te kunnen leveren;
- op het Noordereiland wordt steeds meer mais verbouwt om aan bovenstaande vraag naar wintermelk te kunnen voldoen;
- op het Zuidereiland ontwikkelt de melkveehouderij zich verder, maar het klimaat begint een beperkende factor te worden. Daar worden nu ook stallen gebouwd (voor het eerst) waarin de koeien de hele dag binnen kunnen worden gehouden. Hiermee ontstaat een nieuw type bedrijf: de zogenaamde 'high input, high output farms'.

8.2 Agrarische ondernemers in Australië

De deregulering in Australië vond plaats over ruwweg een periode van 15 jaar. Deze werd ingegeven door WTO en bilaterale handelsoverleggen aan de ene kant en nationale ontwikkelingen aan de andere kant. De meeste hervormingen werden geleidelijk ingevoerd. In de zuivel bijvoorbeeld werd met de afschaffing van de prijssteun in 1986 begonnen en deze was volledig op 1 juli 2000.

Boeren in Australië overleefden de deregulering van de granenmarkt en de zuivelindustrie door vooral schaalvergroting toe te passen en productiviteit te vergroten. Men focuste op profit om te overleven. Vergelijkbaar met Nieuw-Zeeland wordt met 'return on investment' gewerkt. In Australië zijn boeren meestal prijsnemers in plaats van prijmakers, dit betekent dat men nog meer gefocused is op de productiekosten laag houden. Verder richtte een deel van de ondernemers zich op producten die meer geschikt voor productie in het Australische klimaat/grondsoorten, voorbeelden hiervan zijn katoen, wijn en oliehoudende zaden of ging diversificeren.

Om de herstructureringen soepel te laten verlopen was er een pakket steunmaatregelen (onder de 'dairy industry adjusment act 2000' is de 'dairy adjusment authority' in het leven geroepen). Steun werd losgekoppeld van de productie, ondernemers konden naar rato van de consequenties van de hervormingen in aanmerking komen voor een individuele toelage. Deze toelages werden betaald uit een heffing van 11 Australische dollarcent per liter melk die op de nationale markt werd verkocht. Daarnaast was er de mogelijkheid voor ondernemers die moesten of wilden stoppen in aanmerking te komen voor een exit-grant van AUD 45.000. Ook waren er allerlei regionale regelingen waar ondernemers aanspraak op konden maken. Totaal is er 2 miljard Australische dollar uitgekeerd.

Op dit moment kent 'centrelink' een orgaan dat werkt voor diverse departmenten een groot aantal regelingen waar ondernemers aanspraak op kunnen maken waaronder; 'droogte-tegemoetkoming', 'supporting families through changes regeling', 'sugar industry reform programm', een 'citrusvruchtenziekteregeling', 'milieubewustboerenregeling', 'severe financial hardships regeling', 'vergoedingen voor transport van en naar Tasmanie', 'jonge boeren

regeling' en 'vergoedingen als boeren Aboriginals in dienst nemen'. Dit zijn regelingen die niet direct gekoppeld zijn aan productie-eenheden en in die zin dus geen subsidie maar gekoppeld zijn aan het 'ondernemer-zijn'.

David Harris (een econoom verbonden aan D.N. Harris & Associates), stelt dat 45% van de ondernemers de veestapel heeft vergroot sinds de hervormingen, 30% meer ondernemers passen graslandverbeteringen toe op hun bedrijf, 30% van de ondernemers haalt een deel van het inkomen off-farm, 20% van de ondernemers heeft nu ook niet-agrarische activiteiten ontplooid en 55% heeft nu grotere lange termijn schulden. Harris stelt verder dat een belangrijk aspect van de wijze waarop ondernemers reageerden afhankelijk was van de wijze waarop de individuele toelagen werden toegekend. Om in aanmerking te komen voor een toelage moest een ondernemer een 'business assessment' invullen waaruit bleek wat de consequenties van deregulering voor de financiële situatie van het bedrijf waren. De vraag hierbij is of dit komt door de hervormingen alleen. Dit is niet waarschijnlijk: de hervormingen hebben geleid tot een versnelling van de al noodzakelijke en op gang gekomen herstructurering.

8.3 Agrarische ondernemers in Nederland

Agrarische ondernemers in Nederland zitten in een iets andere situatie dan hun collega's in Australië en Nieuw-Zeeland. Een groot deel van de EU-begroting gaat naar het GLB, het meest volledig geïntegreerde EU-beleid. Toch is dit aandeel gedaald van een piek van bijna 70% van de EU-begroting enkele decennia geleden naar het percentage dat bij de volgende financiële cyclus van de EU (2007-2013) wordt gehaald, namelijk 34,9% van het budget. Deze daling is een weerspiegeling van besparingen door hervormingen, een verschuiving van landbouwuitgaven naar uitgaven voor plattelandsontwikkeling (die in de periode 2007-2013 9,7% van de begroting zullen bedragen) en de uitbreiding van de overige bevoegdheden van de EU (http://europa.eu/pol/agr/overview_nl.htm). Op 1 januari 2006 zijn in Nederland de Europese dier- en gewaspremies in het kader van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) vervangen door bedrijfstoelagen. In 2007 worden de melkpremies aan deze bedrijfstoelagen toegevoegd. Ook de voorgestelde prijsverlaging van suikerbieten zal deels gecompenseerd worden in de vorm van bedrijfstoelagen (Smit, A.B., LEI, 2006). Door de uitbreiding van het aantal lidstaten ontvangt Nederland nog 2.6% van de totale EU-uitgaven aan alle lidstaten.

Ter illustratie volgen hieronder twee verhalen van plattelandsondernemers in Nederland.

Case Alblasserwaard-Vijfheerenlanden

Hoe het benutten van eigen sterke punten en de wil er iets moois van te maken tot een stormachtig succes leidt.....

De melkveetak is de belangrijkste, maar inmiddels heeft het agrotourisme de schapen van de tweede plaats verdrongen. Man en vrouw doen alle werk samen.

Het melkquotum ligt beneden de 200.000 kg, Ze hebben nooit melkquotum gekocht en tegen de huidige prijzen vinden ze dat veel te duur. Groei van de bedrijfsomvang heeft geen prioriteit, maar dat wil niet zeggen dat het er nooit van zal komen. Om de prijsdalingen van melk en vlees op te vangen, hebben ze gekozen voor agrotourisme.

'Melkquotum kopen is investeren in iets waarvan de prijs onder druk staat. Een baan buitenshuis had gekund, maar dan ben je van huis. Een camping voelden we niet voor en zorglandbouw sprak ons niet aan. Alles bij elkaar voelden we het meest voor het ontvangen van groepen. Dan kun je inkomen genereren, ambassadeur van de landbouw zijn en thuis blijven. Het denken van de maatschappij is belangrijk: die is veel groter dan dat kleine clubje boeren. We hebben gemerkt dat de burgers niet op de hoogte zijn van wat er op een boerderij gebeurt. Agrotourisme is voor ons een andere vorm van koeien melken. Je kunt er de prijsdaling van de melk mee opvangen. We zijn er van overtuigd dat we het voor de toekomst niet alleen kunnen doen met ons alleen met vee te bemoeien. De jongere generatie wil dat niet meer. We zullen de blik naar buiten moeten richten. We kunnen wel steeds groter groeien, maar waar is het eind?'

'We zijn beter af met ambassadeur voor de landbouw te zijn. Veehouders met een intensieve bedrijfsvoering schieten juist daarin te kort. Ze gaan te weinig om met andere mensen terwijl sociale contacten voor de landbouw juist zo belangrijk zijn. Het is heel anders op de boerderij dan de mensen denken. We moeten rekening houden met de consument, die vraagt inzicht in hoe het op een boerderij gaat.'

'Het is met de tak agrotourisme stormachtig gegaan. Het eerste jaar waren er 200 bezoekers, het tweede jaar 200 groepen met zo'n 2100 bezoekers. Dit jaar verwachten we zo'n 3500 bezoekers in 300 groepen. Dat is op te brengen, maar veel meer kan het niet worden. Het heeft wel enige gevolgen voor het privé leven, maar met creativiteit en flexibiliteit is veel te doen. En we houden een strakke planning en werkverdeling. De man doet de melkveetak, dus die wordt voor groepen alleen ingepland in een rustige tijd en dan nog op beperkte schaal. Zo hoeft de melkveetak er niet onder te lijden. Als het nodig is, proberen we mensen een andere dag te laten kiezen. Ook daarmee moet je weten om te gaan want als mensen bellen hebben ze al een dag vast in het hoofd. Het gaat vooral om kinderevenementjes, groepen volwassenen, volwassen-educatie enzovoorts. Voor alle leeftijden is er een apart programma in een afzonderlijk boekje.'

Ze zijn zeer creatief in het bedenken van alternatieven. En ook heel flexibel in het omgooien van het programma als het eens niet helemaal loopt. Ze hebben daar gevoel voor. Bij het intakegesprek proberen ze er achter te komen welk vlees ze in de kuip hebben om een goed programma te kunnen bieden. Er is nu ook een programma voor als het regent. Dat kwam zomaar op door een gestelde vraag van een aspirant-groep: 'Wat doe je als het regent?' 'Dan hebben we een regenprogramma.' Jawel, maar ze moesten het nog wel maken.....

De programma's die worden aangeboden zijn heel gevarieerd. Vanuit alle streken van het land komen groepen naar het bedrijf. Dat gaat bijna allemaal via de mond tot mond reclame.

Ze wijzen er nog eens met nadruk op dat je voor dat werk geschikt moet zijn. Ze zijn dan ook niet bang dat er te veel mee zullen beginnen. 'Lang niet iedereen heeft dit in zich.' Duidelijk blijkt dat ze in hun product en aanpak geloven. Ze hebben cursussen gevolgd, maar geven nu zelf cursussen in het omgaan met mensen.

'Hoe krijg je het arbeidskundig allemaal rond?'

'We richten ons alleen op de begeleiding van groepen. Het eten laten we verzorgen. Je moet er voor zorgen dat je er voor de groep bent, niet allerlei andere personen er bij die plotseling komen opdagen. En we zijn streng. Een moeder dacht haar kind, zonder afspraak, op een kinderfeestje bij een andere groep te kunnen dumpen. Dat doen we dus niet.'

Ze hebben alles goed gedocumenteerd. Een aparte map voor ieder programma en iedere leeftijdsgroep. 'Aan de kleur van de map kan ik zien welke ik moet hebben.'

'Kom door de telefoon positief over en zorg voor een goede, vrolijke opvang van je gasten, ken je grenzen, straal enthousiasme uit, wees creatief en flexibel, zorg voor een goede, terloopse dus niet opdringerige pr. Zorg dat je het programma aanpast aan de groep. En we evalueren altijd een groepsbezoek'. 'We wilden niet met grote investeringen beginnen. In de eerste plaats omdat je niet weet of het gaat lopen, in de tweede plaats omdat we hebben geleerd eerst te sparen en dan te investeren. We hebben weinig geïnvesteerd, maar verwachten dat we dit jaar een inkomen halen die het effect van de daling van melk- en vleesprijzen te niet doet'

Case Noordwest Overijssel

Hoe vroegtijdig inspelen kansen kan geven waardoor het belang van de bedrijfstakken in de loop der jaren compleet omdraait.....

'Wij hebben een vaarbedrijf met een klein melkquotum, evenveel melkkoeien als zoogkoeien en veel jongvee. Tweederde van de grond is grasland en eenderde riet. Het grasland ligt grotendeels onder gebruiksbepalingen (beheersovereenkomst) Er is sprake van een lichte veebezetting. De verkavelings- en gebouwsituatie is ongunstig. De gebouwen kunnen alleen via een fiets- en voetpad worden bereikt en de grond met de boot. Dat heeft gevolgen voor de arbeidsbehoefte en de prijs van productiemiddelen (zoals krachtvoer). De gebruiksbepalingen (laat maaien) en het moeilijk aan te voeren en dure krachtvoer hebben er toe geleid dat we kiezen voor een veehouderij zonder krachtvoer. De beperkte mogelijkheden op het bedrijf zijn bepalend geweest. Aanvankelijk zagen we beheerslandbouw als een bedreiging, vooral door de opstelling van Natuurmonumenten die de grond opkochten en de boeren wegdrukten, dat was de gemeenschappelijke vijand. Maar we zagen al snel dat Natuurmonumenten niet de enige bedreiging was. De snelle opmars van de ligboxenstal, de schaalvergroting en de intensivering elders in Nederland waren dat evenzeer. We beseften daarin nooit mee te kunnen. En daarom hebben we er al in een vroeg stadium voor gekozen de kansen van het gebied te benutten. Groei van de bedrijfsomvang is voor ons geen serieuze optie, dus dan moeten we proberen het landschapsbeheer van Natuurmonumenten te krijgen zo was onze redenering. De collega-boeren zagen dat aanvankelijk niet zo, ook al zaten ze in vrijwel dezelfde positie. Maar ook daar

begint dat te veranderen. Het vroegtijdig inspelen op werk voor Natuurmonumenten heeft voor ons tot een soort makelaarsfunctie geleid tussen de collega-boeren en Natuurmonumenten.'

'Het landschapsbeheer, de beheersvergoeding en de rietteelt zijn de beste takken. Die ontlopen elkaar niet veel. Daarna volgt de zoogkoeienhouderij. De melkveehouderij komt achteraan! Ondertussen is het bedrijf verplaatst naar een andere locatie in het gebied en is de melkveehouderij beëindigd. Dat tekent meteen een van de problemen voor de overblijvende vaarbedrijven met melkveehouderij: het aantal dreigt te gering te worden voor de zuivelfabriek om de melk op te halen. De melkveehouderij staat dus onder druk.'

'Een ander probleem zijn de regels van het nieuwe Programma Beheer. Dan worden er grenzen gesteld aan het aantal dieren als uit een evaluatie na enkele jaren blijkt dat de botanische doelen niet worden gerealiseerd. Mogelijk mogen dan hooguit 1,5 GVE/ha worden geweid. En het niet mogen weiden tot 1 augustus gaat betekenen dat de veehouderij onmogelijk wordt want bijna de gehele bedrijfsoppervlakte heeft met gebruiksbepalingen te maken. Met inzet van een derde is er een educatief centrum ingericht voor bezoekers. Er zijn nog wel andere activiteiten geprobeerd namelijk verkoop van vleespakketten voor een restaurant en het maken van ijs voor een museum. Beide initiatieven zijn niet doorgezet. Het restaurant had alleen belangstelling voor de goede delen, het minder goede vlees raakten we niet kwijt. En het werd te grootschalig. Ijs maken en verkopen liep stuk op de samenwerking. De doelstellingen kwamen niet overeen en ook dit moest te grootschalig. Het klikte niet met de samenwerkingspartner. Jammer want we begonnen het ijs te zien als een alternatief voor de afzet van de melk naar de fabriek, waarbij natuurlijk niet alles lukt!'

Wat valt op, als een aantal kenmerken worden vergeleken tussen Nieuw-Zeeland, Australië en Nederland?

Allereerst valt op dat Nieuw-Zeeland begon met liberaliseren op het zelfde moment dat in Europa het melkquotum werd ingevoerd (1984-1986). Dit betekende dat Europa zich begon terug te trekken van de wereldmarkt. Tegelijkertijd begon de vraag vanuit Azië naar bijvoorbeeld zuivel toe te nemen.

Financiële beslissingsgrondslag

Als de financiële grondslag waarop beslissingen worden genomen in algemene zin worden vergeleken dan valt op dat de ondernemers 'down under' integraler kijken naar zowel kosten als opbrengsten van geplande investeringen.

Australië/Nieuw-Zeeland	Nederland
Return on investment (kosten & opbrengsten/vast en variabel)	Kostprijs (alleen kosten) Saldo (variabele kosten en opbrengsten)

Figuur 8.1 Financiële beslissingsgrondslag

Het kijken naar zowel kosten als opbrengsten is vooral zinvol indien de opbrengstenkant kan fluctueren. Dit is lang niet het geval geweest binnen de EU. Echter als geproduceerd wordt voor de wereldmarkt kunnen er fluctuaties optreden in de opbrengsten. Ook als een

ondernemer diversifieert (bijvoorbeeld een minicamping begint) zullen de opbrengsten meer fluctueren.

Boerenlobby

De boerenlobby's tussen Australië, Nieuw-Zeeland en Nederland verschillen danig in houding op de veranderingen (hoewel deze ook verschillen).

Australië/Nieuw-Zeeland	Nederland
Abrupte veranderingen:	Langzame veranderingen:
- voor iedereen dezelfde omgeving	- geen overzicht over wat er nog komt aan veranderingen
- actie gericht	- situatie van 'doormodderen'
Pro-actieve houding lobby	Re-actieve houding lobby

Figuur 8.2 Houding van de boerenlobby's

In alle drie de landen worden heffingen geheven op zuivel, verschillen zitten in de wijze waarop.

Australië

De 'Dairy All Milk Levy Australia 2006' wordt als volgt berekend:

- Melkvet 2.6448 cent per kilogram melkvet (liters x melk vet% = kgs melkvet)
- Proteïne 6.4438 cent per kilogram proteïne (liters x proteïne% = kgs proteïne)

De optelsom van deze twee is de totale heffing per kilogram melk.

Nederland

De heffingen in Nederland, welke aan het productschap zuivel moeten worden betaald. Totaal wordt in 2006 19 cent per 100 kg melk gerekend:

- 11 cent per 100 kg melk ten laste van de zuivelindustrie
- 8 cent per 100 kg melk ten laste van de melkveehouder

Nieuw-Zeeland

In Nieuw-Zeeland wordt de heffing betaald aan de 'dairy insight board' en wordt berekend:

- Producenten betalen 3,4 dollarcent per kilogram droge melkbestanddelen

De basis voor de heffingen verschilt dus nogal. De bestedingen vallen eveneens uiteen in een waaier van diverse activiteiten. In Nieuw-Zeeland worden door de Board innovatieve projecten gesubsidieerd die bijdragen aan het vergroten van de toegevoegde waarde van het agrarische bedrijf in brede zin; R&D, bedrijfssystemen, data analyse, informatie verzameling, verspreiden van technologie, promotie van de industrie, kwaliteitscontrole en productveiligheid en educatie en training. Dairy Australia zet eveneens een divers scala aan onderzoek op bedrijfsniveau en in de keten, doet een poging om de markt verder te ontwikkelen zowel nationaal en internationaal, geeft informatie aan boeren en zuivelaars.

Het productschap zuivel in Nederland kent eveneens een onderzoekskoördinerende rol van bedrijfsgericht onderzoek, doet aan promotie van de zuivelindustrie, monitort diergezondheid, schrijft invoercertificaten uit aan derden (anders mag geen zuivelproduct worden ingevoegd) en geeft exportsubsidies.

Afstand tot de markt

Een groot verschil tussen Australië, Nieuw-Zeeland en Nederland is het verschil in fysieke afstand tot de markt. Vanuit Australië en Nieuw-Zeeland is er naast een relatief kleine interne markt altijd vervoer per boot of vliegtuig noodzakelijk om de markt te bereiken. Nederland heeft een grote interne EU-markt, die met de uitbreiding van de EU naar 25 leden alleen nog maar groter wordt. Transportkosten kunnen dus lager zijn voor Nederlandse ondernemers dan voor de Australische en Nieuw-Zeelandse ondernemers.

Druk leidt tot veranderingen

'Veranderen? Alleen als ik morgen niet meer kan doen wat ik wil!'

De meeste mensen houden niet van grote, ingrijpende veranderingen. Binnen de sociologie wordt over het algemeen gesteld dat er een bepaalde mate van 'urgentie' moet zijn voordat een verandering tot stand komt, mensen moeten een bepaalde druk voelen. Hoeveel druk dat verschilt per persoon. Het type druk dat iemand voelt kan ook verschillen, is het druk vanuit de omgeving (sociale druk) of vanuit het bedrijf (financieel) of vanuit de persoon (sense of urgency). Verder zit er verschil tussen de hoeveelheid druk die er is (afschaffing van wet- en regelgeving, wegvallen van een markt, afschaffing melkquotum) en de hoeveelheid druk die ervaren wordt (deze regels gelden niet voor mij, ik opereer op een niche van deze markt die zal wel blijven, met het quotum zal het wel niet zo'n vaart lopen).

Een tweede probleem met veranderen is dat bij een verandering van ambities vaak ook andere competenties nodig zijn. Immers als je andere dingen gaat doen (zelf ijs maken en verkopen) dan moet je andere competenties inzetten (hoe maak ik zelf ijs) of bestaande competenties (verkopen van ijs) anders benutten. Als een ondernemer het gevoel heeft (niet relevant is of het ook echt zo is) dat deze competenties onvoldoende of niet aanwezig zijn dan zal de 'drempel' om te gaan veranderen hoog. Laagdrempelige trainingen en cursussen kunnen het zelfvertrouwen en de kennis en kunde vergroten.

De belangrijkste lessen zijn:

- reageer snel op veranderingen, zoals het wegvallen van overheidssteun;
- bepaalde bevolkingsgroepen - vooral de dienstverlenende sector op het platteland - worden het eerst getroffen als boeren hun uitgaven sterk naar beneden bijstellen;
- de onzekerheid bij verandering veroorzaakt veel stress;
- onzekerheid veroorzaakt een pijnlijk proces dat aan het verbeteren van de winstgevendheid vooraf gaat;
- onzekerheid heeft een belangrijke rol gespeeld bij het managen van het veranderingsproces;
- de meest succesvolle boeren zijn zij die zich concentreren op het managen van hun bedrijfsaangelegenheden (farm business management);
- Return on Investments lijkt een steeds belangrijker kengetal te worden;
- naast de 'profit', de 'planet' en 'people' niet vergeten: dit is binnen de EU belangrijk;
- kennis en kunde op peil houden cq. brengen door trainingen en cursussen;

- diversificeren om prijsfluctuaties op te vangen;
- proberen meer invloed te krijgen op prijsmaken ten opzichte van prijsnemen: zoek je markt op;
- transportkosten vanuit Australië en Nieuw-Zeeland zijn groter dan vanuit Nederland. Dit geldt voor de Europese markt. Voor de groeikansen die zich in Azië voordoen ligt het anders;
- ondernemers zijn in staat snel te schakelen en zich in te stellen op nieuwe situaties.

9. Duurzaamheid

Er wordt veel gepraat over duurzaamheid, maar er is veel onenigheid over wat duurzaam nu eigenlijk is. Meestal hangt het af van op welke schaal je naar duurzaamheid kijkt: biodiesel bijvoorbeeld kun je zien als duurzaam omdat het niet-vernieuwbare hulpbronnen vervangt, maar het is niet duurzaam omdat veel jungle gekapt moet worden om plaats te maken voor oliepalm plantages. In dit hoofdstuk kijken we naar duurzaamheid als het niet verder verzwakken maar juist versterken van de omgeving, ecologisch (planet) en sociaal (people), van het boerenbedrijf evenals het op peil houden van het inkomen van de ondernemers (profit).

9.1 Australië

Het programma 'Dairying for tomorrow' focust op duurzame melkveehouderij. Het wordt geleid door Dairy Australia. De boeren betalen een heffing aan Dairy Australia op de melk die geproduceerd wordt (vergelijkbaar met in Nederland de heffing aan het productschap). Dairy Australia wordt voor de helft hieruit gefinancierd de andere helft komt van de Australische overheid. Dairy Australia coördineert en initieert onderzoek en doet wat advisering.

Het 'Dairying for tomorrow' programma financiert en stimuleert onderzoek op het gebied van duurzame melkveehouderij. Het doel van het programma is om de productie ecologisch duurzamer te maken op een economisch verantwoorde manier. Onderwerpen waar men aan werkt zijn met name milieuproblemen (bijvoorbeeld water kwaliteit en kwantiteit, mineralen gebruik en afspoeling en effluenten), een ander onderwerp waar men zich mee bezig houdt is de kwaliteit en beschikbaarheid van arbeid. Verder probeert men om binnen het onderzoek diverse instituties bij elkaar te brengen (industrie, universiteiten, adviesorganisaties, kunstmestleveranciers en consultants). Het programma draait nu vier jaar en de eerste resultaten worden nu geïmplementeerd.

Dairy Australia werkt met diverse regionale organisaties, een voorbeeld hiervan is DairyTasmania. De financiering van deze organisaties komt van Dairy Australia. In Tasmanië worden diverse projecten gecoördineerd die onder het 'Dairying for tomorrow' programma vallen:

- melkveehouderij in moerasgebieden (grondwater problemen bij regen);
- benchmark richtlijnen (SAT);
- nutriënt budgetering (bereken van nutriëntgiften);
- water kwaliteit (nutriënten worden van de heuvels afgespoeld, wat dit doet met de biodiversiteit).

Het grootste probleem in Australië is water. En dan met name de beschikbaarheid van zoetwater (hoeveelheid) en de kwaliteit (verziltning en nutriënten). Opkomende pro-

blemen zijn het afspoelen en uitspoelen van mineralen en nutriënten, de ontbossing en het wegspoelen naar zee van vruchtbare grond.

Voorbeelden van projecten om deze problemen aan te pakken:

- Togari nutriënt budgeting
Het project in Togari is begonnen nadat in het rapport *state of the River* (department of primary industries, water and environment: <http://dpiwe.tas.gov.au>) was gesignaleerd dat de kwaliteit van het water in de rivieren in Tasmanië achteruit aan het gaan is. In dit gebied loopt water van de weilanden (paddocks) naar de rivier en deze stroomt naar zee. Er participeren 30 melkveehouders in dit project. Alle gronden worden diverse malen geanalyseerd om te zien hoeveel mineralen er in de grond zitten en hoeveel er uitspoeld na een regenbui;
- SAT benchmark
Dit project is Australiëbreed uitgezet. De benchmark wordt ingezet om diverse operationele thema's van het bedrijf te analyseren. De tool wordt ingezet in een groep van tien ondernemers. Ervaringen hiermee zijn goed en de ondernemers spreken elkaar aan op het al dan niet actief participeren.

Water

Er zijn diverse onderzoeksprojecten geïnitieerd door Dairy Australia waarin gekeken wordt naar de interactie tussen agrarische bedrijven en de catchments (water opvangbasins):

- Queensland: In deze noordelijke staat loopt een project dat zich concentreert op de rivier kanten en de invloed van landbouw op de landerijen rondom rivieren op de kwaliteit van het rivierwater;
- Gippsland - 'GipRip': monitoring van de veranderingen van beken en stromen wanneer deze door een landbouwgebied stromen. Het doel is te bekijken wat het verschil is van de verschillende managementpraktijken;
- Western Victoria - 'Brucknell Ck': analyse van de Brucknell Creek en onderzoek of veranderingen in de beek te verklaren zijn vanuit veranderingen in landgebruik en managementveranderingen;
- Tasmania - 'Montagu River': Onderzoek in de Montagu River naar de oorsprong van de mineralen in het opvangbassin en de vertaalslag naar hoe de bijdrage van melkveebedrijven hieraan te verminderen;
- Western Australia - 'DairyCatch': De West-Australische melkvee-industrie ontwikkelt een set van milieudoelen en subsidiemogelijkheden om effluent-, irrigatie- en bemestingspraktijken te verduurzamen. Een aantal bedrijven wordt gevolgd om te bekijken wat het effect van deze veranderingen is op de kwaliteit van het water in de opvangbassins.

9.2 Nieuw-Zeeland

In 2000 was er een 'dirty dairy' campagne in de media. De zichtbare vervuiling (vuile wegen, effluent, watervervuiling) vanuit de melkveehouderij werd hier ter sprake gebracht. Het resulteerde uiteindelijk in een convenant, 'clean streams' genaamd, waarin de melkveehouderij zich committeerde aan het in 2007 afschermen van de waterstromen op zo'n ma-

nier dat het effluent van het bedrijf het water niet meer in kan stromen. De belangrijkste verandering van werkwijze die wordt ingezet om dit te bereiken is het mineralen management; per bedrijf wordt geschat hoeveel nutriëntbehoefte er is.

Daarnaast is er een initiatief van diverse organisaties in de melkveehouderij (Fonterra, Westland, the Dairy Companies Association of New Zealand (DCANZ), Dexcel, AgResearch, Livestock Improvement Corporation en Dairy InSight) om onderzoek te faciliteren gericht op productie verhoging van de melkveehouderij. Duurzaamheid is hierbij een issue maar zoals het nu lijkt richt men zich met name op de profit kant.

Daarnaast is bijvoorbeeld de Rabobank bezig met het structureel uitbrengen van 'milieu rapportages' om zo de bewustwording dat naast 'profit', 'planet' ook een belangrijk duurzaamheidsaspect is, te verhogen.

De liberalisering in de jaren tachtig heeft invloed gehad op de duurzaamheid van de landbouw in Nieuw-Zeeland.

In de eerst jaren na de liberalisering was er domweg minder geld te besteden en dus werden er minder pesticiden en bemesters aangekocht dan voor die tijd. Echter vanaf de midden jaren negentig werd er weer minder gebruikt om de outputs van de gronden te verhogen.

In het kort een aantal trends, zoals gesignaleerd door de Parliamentary commissioner for the environment:

Mineralen

Het gebruik van meststoffen is toegenomen. De belangrijkste broeikasgassen die worden uitgestoten komen voor 90% voor rekening van de agrarische sector. In Nieuw-Zeeland wordt geprobeerd om door middel van vrijwillig mineralenmanagement het mineralenprobleem te verkleinen.

Water

70% van het te irrigeren land is gelegen in de Canterbury regio op het Zuidereiland. Vervuiling van het water door mest, algengroei door teveel nutriënten en hoge nitraatconcentraties maken het water steeds onbruikbaar (*Lincoln environment 2001, water allocation: a strategic overview* ref 3:67). Met wetten wordt geprobeerd om dit te verminderen, maar het handhaven ervan is lastig.

Zoetwater, dat in Australië opgevangen wordt in bassins, loopt in Nieuw-Zeeland de zee in. Er zijn op dit moment weinig tot geen voorzieningen om (regen)water in grote omvang op te vangen.

Bodem

Ongeveer 200 tot 300 ton grond per jaar spoelt naar zee, dit is ongeveer 10 keer meer dan in andere landen. Dit wordt veroorzaakt door het bergachtige terrein en het zeeklimaat; maar deels ook door de ontbossing en ongeschikt landgebruik (bijvoorbeeld het begrazen door schapen van de hellingen).

Vooraf op het noordereiland is de landbouw low-budget, dit betekent dat er zo goed als geen bodemonderhoud plaatsvindt. Op het Zuidereiland zijn er veel problemen met afspoeling: door de regens spoelt veel grond naar zee. Dit zal problemen gaan geven omdat de vruchtbare toplaag op veel plaatsen maar 20 cm dik is.

Dierwelzijn

Hoe worden dieren behandeld? Veel boeren zijn meer gefocust op 'profit' dan op dierwelzijn. Er zijn gevallen bekend (onbekend is de totale omvang van het probleem) waarin de ondernemers hun vee op te nat land laten lopen (klauwproblemen), dieren langdurig niet voeren of het vee langdurig op beton laten lopen. Het gebruik van medicijnen wordt slechts beperkt gecontroleerd.

Sociaal

Scholen op het platteland staan onder grote druk, het is moeilijk om jongeren te interesseren voor het platteland en de werkgelegenheid in de rurale gebieden fluctueert dusdanig dat mensen hun heil zoeken in de steden. Het aantal inschrijvingen voor land- en bosbouw cursussen neemt af, vooral op de universiteit. Een bijkomend probleem is dat er relatief weinig sociale activiteiten zijn op het platteland van Nieuw-Zeeland. Het is vrijwel algemeen geldend dat werknemers werken en wonen op de bedrijven en dus lange dagen maken.

Het wordt dan ook steeds lastiger om voldoende en goed geschoold personeel te vinden. Een manier om dit te tackelen is de medewerkers scholen in en betrekken bij het management van het bedrijf zodat er meer betrokkenheid ontstaat, dit wordt gedaan door een bedrijf in Canterbury.

Een ander bijkomend probleem is de overname van de bedrijven. De meeste landbouw bedrijven in Nieuw-Zeeland worden gefaseerd overgedragen, waarbij de eigendomsverhoudingen van eigenaar en 'share milker' steeds veranderen (zie tabel 9.1). Omdat het delen van het inkomen uit het bedrijf (fase 2) veelal voor beide partijen onvoldoende is, moeten er andere manieren worden gevonden. Dit gaat niet zonder slag of stoot en resulteert in voortijdige beëindiging van bedrijven of het doormodderen zonder financiële arm-slag.

Tabel 9.1 Eigendomsverhoudingen

Fase 1	Eigenaar 80%	Share milker 20%
Fase 2	Eigenaar 50%	Share milker 50%
Fase 3	Voorgaande eigenaar 0%	Share milker nu eigenaar

Wetenschap en onderzoek

Het meeste (duurzaamheids)onderzoek dat wordt uitgevoerd is sectorspecifiek en dus gefocust op de impact van een specifieke sector. Zeer weinig tot geen aandacht gaat uit naar sectoroverstijgende problemen. Veel 'tools' die worden ontwikkeld om vervuilingen te beperken zijn 'end of pipe' -technologieën. Er wordt weinig tot geen aandacht besteed aan het voorkomen van vervuilingen of de ontwikkeling van nieuwe systemen. Problemen worden over het algemeen via de technische weg geprobeerd op te lossen waarbij de menselijke component wordt vergeten.

Voor Nieuw-Zeeland zijn de belangrijkste milieuproblemen water (kwaliteit en kwantiteit), effluent en mineralen. De belangrijkste sociale problemen zitten op het vlak van arbeid (kwaliteit en kwantiteit) en dierwelzijn.

Voorbeelden van milieuprojecten in Nieuw-Zeeland:

- Lake Taupo;
- Pencarrow farm in Canterbury;
- ProjectGreen.

Lake Taupo

Lake Taupo is een van de grootste meren van het Noordereiland, het ligt in het midden van het vulkanische gebied vlakbij Roturoa. Het meer fungeert als opvangbassin. Het water voor dit bassin komt uit een gebied waar ongeveer 300 agrarische bedrijven in liggen. Dit zijn met name schapen en vleesveebedrijven (vijf melkveebedrijven). Het merendeel is in handen van Maori trustfunds, dit zijn stichtingen welke de gronden niet zullen verkopen maar deze ten volle willen exploiteren. Het meer laat een langzame maar doorgaande groei in algen zien. In 2007 is het doel om een beleidsondersteunend onderzoek uit te voeren waarbij gekeken wordt naar de mineralenverliezen op de bedrijven en getracht wordt de verliezen te verminderen tot het gemiddelde niveau over de jaren 2001-2004. De grote angst van ondernemers in het gebied is dat, naar aanleiding van dit onderzoek, aanvullende regels zullen worden gesteld waardoor hun concurrentiepositie ten opzichte van andere ondernemers verslechterd. Dit omdat in Nieuw-Zeeland wetgeving wordt geïmplementeerd door 16 regionale councils die hun eigen interpretatie ten aanzien van de wetgeving hebben.

Pencarrow farm, Canterbury

Dit bedrijf wordt gezien als voorbeeldbedrijf en heeft in 2003 de 'Canterbury balance farm environment award' gewonnen. Het is een bedrijf met 680 melkkoeien op 235 hectare. Van oorsprong een vleesvee- en schapenbedrijf maar in 2001 omgezet naar een melkveebedrijf.

ProjectGreen

In dit project participeren 50 vleesvee- en schapenboeren. Op vrijwillige basis zijn deze ondernemers bezig om een geïntegreerd systeem ten aanzien van 'planet - people - profit' op te zetten en te implementeren.

Tabel 9.2 *Vergelijking tussen Nederland en Nieuw-Zeeland op een aantal duurzaamheidsindicatoren (LEI, 2006) (onvoldoende data voor Australië beschikbaar)*

Indicator	Nederland	Nieuw-Zeeland
# koeien	62	315
# kg per ha	12.110	11.000
Melkproductie (kg/jr/koe)	7.675	3.800
Arbeidsuren	50 - 60 per week per persoon	50 - 60 per week per persoon
Kg N/ ha	175	60
Kg P2O5/ha	33	40
Mestuitrijden	niet tussen 16-9 en 31-1	regionaal specifiek
Mestopslag	6 maanden (september - maart)	gelimiteerd
Mest aanwenden	verplicht emissie-arm	alleen vrijwillig
% begrazing	83%	> 95%
Ligbox stallen %	90%	veelal geen stallen, maar voeren in troggen op een betonplaat.

Tabel 9.2 *Vergelijking tussen Nederland en Nieuw-Zeeland op een aantal duurzaamheidsindicatoren (LEI, 2006) (onvoldoende data voor Australië beschikbaar)(vervolg)*

Indicator	Nederland	Nieuw-Zeeland
Pesticiden (actieve bestanddelen)	0,12 kg/ha 0,8 kg/100 kg melk	0,3 kg/ha 5,2 kg/100 kg melk
Bemester (per ha)	140 kg N 22 kg P2O5	60 kg N 40 kg P2O5
Bemester (per 100 kg melk)	1,2 kg N 0,2 kg P2O5	0,5 kg N 0,4 kg P2O5
Concentraten (per 100 kg melk)	30	minimaal
Kwaliteitssysteem	quarant	nationaal systeem
Celgetal	210.000 (per m ^l)	229.000 (per m ^l)
Para tbc	30%	> 6%
Slachtleeftijd	5 jaar, 8 maanden	5 jaar
% biologisch	1% melkproductie 1,22% bedrijven	0,2% melkproductie 0,1% bedrijven

Literatuur

Beekman, V. (red), *Als een vis in het water: maatschappelijke acceptatie van ontwerpen voor nieuwe diervriendelijke veehouderijsystemen*. LEI, Den Haag, oktober 2004.

Bell, B en R.E.W.E. Elliott, *Aspects of New Zealand's Experience in Agricultural Reform since 1984*, Nimmo Bell and MAF, 1993. Sector Performance Policy, MAF Policy, Wellington, 1993.

Bergevoet, R.H.M., K.J. van Calker en S.T. Goddijn, *Duurzaam concurreren in de Nederlandse Melkveehouderij: Een eerste verkennende analyse*. Rapport 2.06.08, LEI, Den Haag, 2006.

Blandford, D., Hill, B., *Policy reform and adjustment in the agricultural sectors of developed countries*. Cabi UK, Wallingford, Verenigd Koninkrijk, 2006.

Cornwall, J., G. Collies, P. Ashton, *Sustaining a Nation: Celebrating 100 years of agriculture in Australia*. ISBN 1-875359-74-5, Focus Publishing, Australië, 2001.

Cornway, P., *The New Zealand Experiment 1984-1999*. GPN Asia/Pacific Regional Meeting 2-4 September 2002, Bangkok. New Zealand Council of Trade Unions, Wellington, 2002.

Evans, L., A. Grimes, B. Wilkinson en D. Teece, 'Economic reform in New Zealand 1984-95: the pursuit of efficiency'. In: *Journal of economic literature*. 34(1996)4, pp. 1856-1902.

Ham, A. van den en M.E. Ypma, *Verbreiding op landbouwbedrijven. Met visie en creatieve vasthoudendheid naar succes*. Rapport 7.00.02, LEI, Den Haag, 2000.

Harris, D. en A. Rae, 'Agricultural reform and adjustment in Australia and New Zealand'. In: *Policy reform and adjustment in the agricultural sector of developed countries* (2006) pp. 83-104.

Journeaux, P. en P. Stevens, 'The development of Agricultural Advisory Services in New Zealand'. In: *MAF Policy, Ruakura and Farm Economist*, juni 1997.

Lambie, T., 'Miracle Down Under: How New Zealand farmers Prosper without Subsidies or Protection'. In: *Free Trade Bulletin* 16(2005).

LIC, *Dairy Statistics 2005-2006*. Livestock Improvement Corporation Limited, Hamilton, New Zealand, 2006 (www.dairysight.co.nz).

Ohlsson, C., *New Zealand dairy co-operatives - strategies, structures and deregulation*. SLU, institutionen for ekonomi, Uppsala, 2004.

Parliamentary commissioner for the environment, *Growing for good: intensive farming, sustainability and New Zealand's environment*, Wellington, 2004.

Smit, A.B., H. Prins, N.J. Jukema, C.H.G. Daatselaar, B.H.C. Waal, R.W. van der Meer, J. Zijlstra, *Ondernemen met bedrijfstoelagen: een hele veranderingen?*. LEI, Den Haag, 2006.

Sopuck, R.D., *Life After Subsidies*. Rural Renaissance Project.

Walker, A., B. Bell, *Aspects of New Zealand's Experience in Agricultural Reform Since 1984*. Ministry of Agriculture and Fisheries, Nieuw Zeeland, 1994.

Personal notes van Bram Prins, Alfons Beldman, Corrie Smit.

Gebruikte websites

<http://www.abs.gov.au/websitedbs/d3310114.nsf/4a256353001af3ed4b2562bb00121564/2c13495b4aedb8b8ca25702f007fa647!OpenDocument>

<http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/Previousproducts/B83F9BF5348A6BEBCA256F7200832F9A?opendocument>

<http://www.affa.gov.au/>

<http://www.agriculture.gov.au/>

http://www.agric.wa.gov.au/servlet/page?_pageid=449&_dad=portal30&_schema=PORTAL30

http://audit.deh.gov.au/ANRA/agriculture/docs/national/Agriculture_Contents.html

http://www.australianexplorer.com/australian_history.htm

<http://www.beehive.govt.nz/>

<http://www.cairnsgroup.org/>

<http://www.centad.org/relatedinfo9.asp>

<http://www.dairy.com.au/>

<http://www.dairyaustralia.com.au/>

<http://www.dairyinsight.co.nz/>

<http://www.deh.gov.au/about/publications/economics/subsidies/subs13.html>

<http://www.dpi.nsw.gov.au/agriculture>

<http://www.dpi.qld.gov.au/cps/rde/xchg/dpi/>

<http://www.dpi.vic.gov.au/dpi/index.htm>

http://www.dfat.gov.au/trade/negotiations/trade_in_agriculture.html

http://www.gpn.org/research/nze/the_new_zealand_experiment.pdf#search=%22liberalisation%20new%20zealand%201985%22
<http://www.fedfarm.org.nz/>
http://www.fcgp.org/main/publication_detail.php?PubID=171
<http://www.freetrade.org/node/110>
<http://www.hartford-hwp.com/archives/24/028.html>
<http://www.heritage.org/Press/Commentary/ed022003.cfm>
<http://ideas.repec.org/a/nzb/nzbbul/december19982.html>
<http://www.maf.govt.nz/mafnet/rural-nz/people-and-their-issues/education/advisory-services/adser.htm>
http://www9.minInv.nl/servlet/page?_pageid=580&_dad=portal30&_schema=PORTAL30
<http://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Australia-HISTORY.html>
http://www.newfarm.org/features/0303/newzealand_subsidies.shtml
<http://www.nff.org.au/>
http://www.oecd.org/home/0,2987,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html
<http://www.pir.sa.gov.au/index.shtml>
<http://www.produivel.nl/>
<http://www.scoop.co.nz/stories/PA0609/S00246.htm>
<http://www.teara.govt.nz/NewZealandInBrief/Economy/10/en>
<http://www.tln.net.nz/home.asp>
<http://www.treasury.govt.nz/workingpapers/1999/99-5.asp>
http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page
http://en.wikipedia.org/wiki/Agriculture_in_Australia#History_of_agriculture_in_Australia